

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

कुनै पनि राष्ट्रको विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्नु पर्दछ । शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्न शिक्षामा लगानी गर्नु पर्दछ । अन्य क्षेत्रमा गरिएको लगानीले भन्दा शिक्षामा गरिएको लगानीबाट आर्थिक प्रतिफल बढी हुन्छ भन्ने कुरा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानले प्रमाणित गरेका छन् । व्यक्तिको सर्वतोवमुखी विकासका लागि शिक्षा आवश्यक पर्दछ । शारीरिक क्षमताको प्रभावकारी परिचालनका लागि पनि मानसिक दक्षता अभिवृद्धिको आवश्यकता पर्दछ ।

मानवको वर्तमान विकास र सभ्यताको अवस्था नै विगतको शिक्षा नीति योजना र प्रभावकारी कार्यान्वयनको प्रतिफल हो । शिक्षाले ज्ञानको प्राप्ति, विकास र अगाडि बढ्ने दिशा निर्धारणलाई जनाउँदछ । समाज परिवर्तनको बाहकका रूपमा शिक्षालाई लिन सकिन्छ । यसले व्यक्तिको मन-मस्तिस्कमा परिवर्तन, सुधार वा वैज्ञानिक दृष्टिकोणको विकास गराउँदछ । मानव जीवनका विभिन्न समस्याको समाधान गर्नका लागि शिक्षा अपरिहार्य हुन्छ । यो सम्पूर्ण नागरिकहरूको जन्मसिद्ध अधिकार हो । शिक्षाको विकास गर्न राज्यले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ । शिक्षामा लगानी नगरी दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न सकिदैन । अहिलेका विकसित राष्ट्रहरू पनि शिक्षामा लगानी गरी आर्थिक सम्पन्नता हासिल गरेका हुन् । ती राष्ट्रहरूको वर्तमान समयको सम्पन्नता विगतमा गरिएको शिक्षाको लगानीको प्रतिफल नै हो । विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले पनि शिक्षामा लगानी वृद्धि गर्नु पर्ने तथ्यलाई महत्व दिएका छन् ।

नेपालको आधुनिक शिक्षाको इतिहास वि.सं. २०१० सालमा राणा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुरले दरवार हाइस्कूलको स्थापना गरे पश्चात शुरू भएको पाइन्छ । राज्यको सहायता र जनस्तरबाट खोलिएका विद्यालयहरूलाई सुचारू र व्यवस्थित रूपबाट सञ्चालन गर्न वि.सं. १९९६ सालमा श्री ३ महाराज जुद्ध शमशेरको पालामा इस्तहार प्रकाशित भयो । यसले सरकारको तर्फबाट सम्बन्धित समुदायलाई शिक्षा

सम्बन्धमा सार्वजनिक रूपमा जानकारी प्रदान गर्‍यो । विद्यालयको पाठ्यक्रम नेपाली भाषालाई शिक्षाको माध्यम, विद्यालय निरीक्षण व्यवस्था, विद्यालय प्रशासन व्यवस्था, लेखा व्यवस्था, वार्षिक मूल्याङ्कन परिपाटि, सञ्चालक समिति, विद्यालय खोल्न पूरा गर्नुपर्ने प्रक्रियाहरू आदिको व्यवस्था गरेको थियो । वि.सं. १९९० मा एस.एल.सी. बोर्डको स्थापना गरियो । २००७ सालमा जहानीया राणाशासनको अन्त्य भयो । यस समय सम्म साक्षरता प्रतिशत २ प्रतिशत मात्र रहेको थियो । त्यति बेलाको समयमा जम्मा १ वटा कलेज (त्रीचन्द्र कलेज) ३२२ वटा प्राथमिक विद्यालय र ११ वटा माध्यमिक विद्यालय स्थापना भएका थिए ।

त्यसपछि शैक्षिक प्रणालिलाई सुधार एवम् व्यवस्थित गर्नका लागि २००९ सालमा एउटा शिक्षा समिति गठन भयो । सोही समितिको सिफारिशमा देशव्यापि राष्ट्रिय शिक्षाको योजना तयार पार्न २०१० साल चैत्र ९ गते रूद्रराज पाण्डेको अध्यक्षतामा शिक्षा आयोग बन्यो । वि.सं. २०१८ साल वैशाख २५ गते सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति बन्यो । वि.सं. २०१९ सालमा युनेस्कोको सहयोगमा डा. ह्युग. वी. उड र ब्रुनोको २ सदस्यीय आयोग बन्यो । वि.सं. २०२८ सालमा रा.शि.प.यो को योजना बन्यो । यो योजना सर्वप्रथम चितवन र कास्की जिल्लामा लागू गरियो । वि.सं. २०४६ सालमा राष्ट्रिय जनआन्दोलन भयो । यस जनआन्दोलनको मर्म अनुसार प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता सामाजिक न्याय, शिक्षामा सबैको समान अवसर जस्ता धारणा र राष्ट्रिय आकंक्षा पूरा गर्नका लागि वि.सं. २०४७ फागुन १४ गते राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भयो । यस आयोगलाई तत्कालिन शिक्षा मन्त्रीको अध्यक्षतामा २०४८ साल श्रवाण १६ गते पुनर्गठन गरियो । यस आयोगले दिएको प्रतिवेदन राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन जनसमक्ष आयो । तत्पश्चात राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप स्वाभावम्भी र दक्षजनशक्ति तथा २१ औं शताब्दिसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने जनशक्ति तयार गर्नका लागि उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग बनाइ उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन-२०५५ सार्वजनिक गरियो । यस प्रतिवेदनले माध्यमिक शिक्षालाई सर्वसुलभ, निःशुल्क र गुणस्तरीय बनाउने कुरामा जोड दिनुका साथै अनिवार्य तथा निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमलाई समेत समेटेको छ ।

१.२ समस्याको कथन

माध्यमिक शिक्षा उच्च शिक्षाको आधार भएकाले यस तहको शिक्षालाई गुणात्मक र परिष्कृत बनाउन आवश्यक हुन्छ । माध्यमिक शिक्षामा गरिएको सार्वजनिक लगानीलाई उचित किसिमबाट परिचालन गर्न सकेमा मात्रै गुणात्मक एवम् परिष्कृत समय अनुकूल शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । शिक्षामा गरिने लगानी अन्य व्यवसायमा गरिने लगानी भन्दा भिन्न प्रकृतिको र दीर्घकालीन हुनु आवश्यक छ । अन्य व्यवसायमा गरिएको लगानीबाट तत्काल प्रतिफल प्राप्त हुन्छ भने शिक्षामा गरिको लगानीबाट तत्काल प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिदैन ।

वि.सं. २०४९ साल पछि कक्षा दश सम्म सरकारले विद्यार्थीहरूको गुणस्तरमा वृद्धि गर्न प्रवेश शुल्क, पुन प्रवेश शुल्क तथा मासिक शुल्क लिन नपाउने गरी माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क घोषण गरेपछि विद्यालयको आम्दानीका स्रोतहरूमा कमी आएका छन् । सरकारले शिक्षामा सम्पूर्ण जिम्मेवारी लिन्छ भन्ने भ्रम स्थानीय निकाय र जनसमुदायमा पर्न गएको छ । परिणामस्वरूप विद्यालय भित्रका शैक्षणिक गतिविधिहरूमा गुणस्तर वृद्धि गर्न आवश्यक खर्च अपर्याप्त भएको छ । पहिले पहिले नाफाको दृष्टिकोणले भन्दा पनि मानवीय दृष्टिकोणले शिक्षामा लगानी गरिन्थ्यो । तर वर्तमानमा शिक्षामा गरिने लगानीद्वारा प्रतिफलको अपेक्षा पनि गरिन्छ ।

विगतका वर्षहरूको तुलनामा नेपालमा विद्यालयहरू संख्यात्मक रूपमा वृद्धि भएतापनि विभिन्न कारणहरूबाट गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्न सकेका छैनन् । देशमा जस्तो किसिमको शिक्षा व्यवस्था लागु गरिन्छ । उस्तै प्रकारको समाज वा राष्ट्रको निर्माण हुन्छ । देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक तथा सार्वज्ञीण पक्षको विकास गर्न गुणस्तरीय शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ ।

राष्ट्रिय आयोगको प्रतिवेदन २०४९ अनुसार माध्यमिक शिक्षालाई ३ भागमा विभाजन गरिएको छ । कक्षा ६ देखि ८ सम्म निम्न माध्यमिक शिक्षा, कक्षा ९ र १० लाई माध्यमिक शिक्षा र कक्षा ११ र १२ लाई उच्च माध्यमिक शिक्षा गरी छुट्याइएको छ ।

राष्ट्रिय विकासको आवश्यकता अनुसार गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षाको विकास गर्नु नै यो तहको शिक्षाको उद्देश्य रहेको छ । त्यसैले माध्यमिक शिक्षा विकासका लागि कूल भर्ना प्रतिशत निम्न

माध्यमिक तहमा ६५, माध्यमिक तहमा ४५ पुऱ्याउने र ५०००० विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, जसमा छात्रा, पिछडिएको जनजाति, र दलितहरूलाई प्राथमिकता दिनु १० औं योजनाको लक्ष्य रहेको छ, (१० औं योजना २०५९-२०६४) । माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी कसले बेहोर्ने ?, के माध्यमिक विद्यालयमा सम्पूर्ण लगानी सरकारले गर्दछ ? आदि जस्ता प्रश्नहरू जनमानसमा उब्जिएका छन् । के लगानी आवश्यक अनुसार छ वा छैन ?, लगानीबाट कसले फाइदा लिन्छ? राज्य, समुदाय, विद्यालय तथा सम्बन्धित अन्य सरोकारवालाहरूले गम्भिर भएर सोच्नु आवश्यक छ । के सामुदायिक निकायबाट सञ्चालन गरिएका विद्यालयहरू मध्ये ग्रामिण क्षेत्रमा त्यस्तो आम्दानीको स्थायी स्रोत नभएको हुँदा आशातित उपलब्धि हासिल हुन सक्दछ ?, एउटै विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा ठूलो भिन्नता के कारणले हुन गएको छ ?, छात्र र छात्राको शैक्षिक उपलब्धिमा अन्तर हुनाको कारण के हो ?, समाजका उद्योगपति, व्यापारी तथा शिक्षित समुदायले सामुदायिक विद्यालयमा आफ्ना बालबालिकालाई भर्ना नगरी निजी विद्यालयहरूमा भर्ना गर्नाको कारण के हो ? आदि जस्ता समस्याहरूलाई पहिचान गरी सुधारका उपायहरू पेश गर्नका लागि आफ्नो अध्ययन यस तर्फ केन्द्रित गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

माध्यमिक शिक्षा उच्च शिक्षाको आधार हो । यस तहको शिक्षालाई समय सापेक्ष, स्तरीय र उपलब्धि मूलक बनाउनका लागि सरकारी आर्थिक लगानीको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । शिक्षामा गरिएको लगानीबाट मानवीय स्रोतको लागि रोजगारमुखी ज्ञान तथा सीप अभिवृद्धि जस्ता अपेच्छित गुणहरूको विकास हुन्छ । शिक्षाले सामाजिक आवश्यकताहरू पूरा गर्न सक्नुपर्दछ । विद्यार्थी तथा समाजको आवश्यकता अनुसार शिक्षा दिन र विद्यार्थीहरूको सहभागिता दरमा वृद्धि गर्नका लागि आर्थिक लगानी एउटा महत्वपूर्ण आधाशीला हो । जबसम्म बालबालिकाहरूलाई व्यवहारिक एवम् जीवनउपयोगी शिक्षा प्रदान गरिदैन तबसम्म देशले आर्थिक एवम् सामाजिक लगायत कुनै पनि पक्षमा सफलता प्राप्त गर्न सक्दैन । त्यसैले सरकारले शिक्षामा विभिन्न सहूलियतहरू उपलब्ध गराइ सम्पूर्ण आदिवासी, जनजाति, महिला, मधेशी, दलित, सीमान्तकृत तथा पिछडिएका वर्गहरूलाई शिक्षाको मूलधारमा समाहित गर्न अति आवश्यक छ ।

आज विश्वमा नयाँ नयाँ ज्ञानका क्षेत्रहरूको विकास भएको छ । संसार भरि नै शिक्षालाई सर्वव्यापि बनाउने प्रसस्त प्रयासहरू भइरहेका छन् । सन् १९९० मा थाइलैण्डको जम्टिन मा सबैका लागि शिक्षा विषयको विश्व सम्मेलन सम्पन्न भयो । यसले शिक्षाको विकासलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न मानवीय विकासको प्रयासलाई विश्वव्यापि रूपमा स्वीकार गर्‍यो । सबैका लागि शिक्षाको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न, यसलाई जारी राख्न सबैले प्रतिबद्धता जनाउनु पर्ने कुरामा जोड दिइएको छ । नेपालमा पनि शैक्षिक संस्थाहरूको संख्यामा ठूलो वृद्धि भएको छ । शैक्षिक संस्थामा भएको वृद्धिलाई सकारात्मक रूपमा लिनु पर्दछ । शिक्षाको गुणात्मक वृद्धि गर्न शिक्षामा लगानी गर्नु आवश्यक छ ।

शिक्षालाई उपलब्धिमूलक र गुणस्तरीय बनाउन तल्लो तह देखिनै बलियो जगको निर्माण गर्नु पर्दछ । यसका लागि प्रयाप्त आर्थिक लगानीको आवश्यकता पर्दछ । देशको आर्थिक विकास शिक्षाको गुणस्तरीय विकासद्वारा हुन्छ भने शिक्षाको गुणस्तरीय विकास आर्थिक लगानीद्वारा हुन्छ । यी दुई तत्वले एक अर्कामा गहिरो सम्बन्ध राख्दछन् । प्राथमिक शिक्षा आधारभूत शिक्षा हो । यो तहको प्रभावकारिता र गुणस्तरीयताले माथिल्लो तहको शिक्षा माध्यमिक तहमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । माध्यमिक तहको शिक्षालाई स्तरीय र उपलब्धि मूलक बनाउनका लागि सरकारी आर्थिक लगानीको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । शिक्षामा सरकारी लगानी गर्न सकेमा मात्रै अपेक्षित ज्ञान, सीप तथा अभिवृद्धि विकासद्वारा मानवीय स्रोतको विकास गर्न सकिन्छ । यसबाट नै शिक्षा क्षेत्रको जग बलियो हुन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० लाई मानिएको छ । यस तहका मुख्य उद्देश्यहरू विद्यमान सामाजिक वातावरणसँग परिचित, प्रजातान्त्रिक मूल्य मान्यता, वैज्ञानिक धारणा, स्वावलम्बी, परिश्रममा विश्वास गर्ने, आर्थिक विकासमा टेवा दिन सक्ने दक्ष्य जनशक्ति उत्पादन गर्ने जस्ता पक्षहरूमा जोड दिएको छ । यी उद्देश्यहरू हासिल गर्न सरकारले शिक्षामा गर्ने लगानीलाई वृद्धिगरी विद्यालयको आवश्यक भौतिक सुविधा तथा शैक्षिक व्यवस्थापन लगायत विविध पक्षहरूमा सुधार गर्न अति आवश्यक छ । शिक्षा नै एक यस्तो शक्तिशाली माध्यम हो जसले मानिसका आन्तरिक प्रतिभाहरू

उजागर गरी व्याक्तिगत, समाजिक र राष्ट्रको विकासका कार्यमा संलग्न गराउन आवश्यक सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । शिक्षा एक शक्ति हो, जसबाट विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्न सहयोग मिल्दछ ।

यसै तथ्यलाई दृष्टिगत गरी यस अध्ययनमा यी उल्लेखित समस्याहरूसँग सम्बन्धित रही अध्ययन कार्य गरिएको छ । तसर्थ यी समस्याहरूलाई केलाउनको लागि शैक्षिक लगानी सम्बन्धी जिज्ञासा राख्ने कुनै पनि व्यक्तिहरू जस्तै शिक्षक, विद्यार्थी तथा सो सम्बन्धी नीति निर्माताहरूलाई समेत आधार मान्न सकिन्छ भन्ने अपेक्षा राखिएको छ । त्यस्तै गरी शिक्षा क्षेत्रमा कार्य गर्न सरकारी गैर सारकारी संघसंस्थाहरू तथा भविष्यमा यस क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धान कर्ताहरूका लागि पनि सहयोगी बन्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

माथि उल्लेखित कुराहरू सरकारी विद्यालयहरूमा नभएका हुँदा र हालसम्म भए गरेका अध्ययनले पूर्णता नपाएको महशुस गरी आफ्नो अध्ययन यसै क्षेत्रमा केन्द्रित गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस शोधअध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्

- क) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीचको तुलना र सम्बन्धको खोजी गर्नु ।
- ख) माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानीको न्यूनताबाट उत्पन्न समस्याहरू पहिचान गर्न ।
- ग) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी वृद्धि गर्ने उपायहरू सुझाउने ।

१.५ शोध प्रश्नहरू/अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिको अध्ययन शीर्षकमा निम्न लिखित शोधप्रश्नहरू तयार पारिने छ :

- क) माध्यमिक तहमा आर्थिक लगानीको स्थिति र उपलब्धि कस्तो छ ?

ख) माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानीको न्यूनताबाट उत्पन्न समस्याहरु के - के हुन् ?

ग) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीच के कस्तो सम्बन्ध छ ?

घ) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी वृद्धि गर्ने उपायहरु के - के हुन् ?

१.६ अध्ययनका परिसीमाहरू

मानिसका कुनै पनि कार्यहरू उद्देश्यबाट निर्देशित हुन्छन् । उद्देश्यपूर्ण कार्य गर्दा त्यसको दायरा भित्र रहेर गर्नु आवश्यक पर्दछ, अथवा कुनै पनि कार्यको लक्ष्य वा उद्देश्य बाहिर जानसक्दछ । अध्ययन अनुसन्धान पनि निश्चित सीमा भित्र रहेर गर्नु आवश्यक पर्दछ । यस अध्ययनलाई पनि निम्नानुसारका परिसीमा निर्धारण गरि अध्ययन गरिएको छ :

क) यो अध्ययन सरकारी माध्यमिक विद्यालयहरूमा सिमित गरिएको छ।

ख) यो अध्ययन चितवन जिल्ला अन्तर्गतका ३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू श्री लक्ष्मी उ.मा.वि. लंकु, प्रेमवस्ति उ.मा.वि. विद्यालय प्रेमवस्ति, विश्वप्रकास उच्च माध्यमिक विद्यालय मंगलपुर मा सिमित गरिएको छ ।

ग) यस अध्ययनभित्र माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानीको अवस्थाबारे विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

घ) यस अध्ययन भित्र शैक्षिकसत्र २०६४-०६६ सम्मको शैक्षिक उपलब्धिको अवस्थाबारे मात्र विश्लेषण गरिएको छ।

ङ) यो अध्ययन सम्बन्धित विद्यालयहरूको आर्थिक तथा शैक्षिक तथ्याङ्कसँग मात्र सम्बन्धित गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी र उपलब्धि शीर्षकको यस अध्ययनका लागि मैले शैक्षिक विकासका निमित्त शोधकर्ताहरूको शोधपत्र, विद्वानहरूका विचार, लेख, रचना तथा दृष्टिकोणहरू समेटिएका प्रकाशन पत्रिकाहरू, सम्बन्धित विषयका प्रतिवेदनहरूले अध्ययन अनुसन्धानमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने हुँदा पुनरावलोकन गर्ने प्रयास गरेको छु ।

अग्रावाल गोभिन्द र प्रधान विना (१९७४) का अनुसार वर्तमान समयमा नेपालमा शैक्षिक खर्चको अवस्थाको बारेमा दिइएको जानकारी अनुसार पछिल्लो समयमा विभिन्न धार्मिक संस्थाहरू वा समूहहरूद्वारा नेपालका शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान तथा दानदातव्यहरूद्वारा सहयोग भईरहेको छ, तापनि आधुनिक नेपालमा राष्ट्रको शैक्षिक प्रक्रिया वृद्धिमा सरकारको भूमिका प्रभावकारी देखिन्छ । साथै राज्यले शैक्षिक बजेटको परिमाण तथा दायरामा वृद्धि गरेको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको कार्यान्वयन स्थानीय स्तरबाट शैक्षिक क्षेत्रमा गर्ने लगानी शून्य छ । यसको सम्पूर्ण शैक्षिक खर्च सरकारद्वारा नै गरिएको छ । सरकारले शैक्षिक प्रणालीलाई राष्ट्रियकरण गरेको छ । तदनुसार यसको लगानीको पूर्ण उत्तरदायित्व पनि सरकारले नै लिएको छ । नेपालमा शैक्षिक प्रणालीको राष्ट्रियकरण पनि स्थानीय सहयोगमा न्यून भएको हामी पत्ता लगाउन सक्दछौं । लेखकहरूको सुझाव यो छ कि यदि नेपालले उनीहरूको खातिर गति अगाडि बढाउने हो भने शैक्षिक नेताहरूले तथा सरकारले जनसहभागिता तथा सहयोगको कमीका कारणहरू पत्ता लगाउनु पर्दछ । साथै स्थानीय जनताको विकास तथा प्रगतिको लागि अन्य विभिन्न उपायहरूको खोजी गर्नु पर्दछ । उनीहरू शैक्षिक नेता तथा सरकारलाई सुझाव दिदै भन्दछन् कि प्राथमिक शिक्षाको लागि कोषको दीर्घकालीन परिचालनको खोजी गर्नु पर्दछ ।

मानन्धर, टि.वि. (१९७७) का अनुसार नेपालको शैक्षिक लगानी ले NESP (१९७१-१९७६) को कार्यान्वयनको लागि महत्वपूर्ण योगदान गरेको थियो । उनका अनुसार सन् १९६९- २०७० र १९७० देखि १९७१ को बीचमा शैक्षिक खर्च अत्यन्तै कम रूपमा थियो तर रा.शि.प.यो. को कार्यान्वयन पछि प्राथमिक शिक्षामा सरकारी बजेटको वितरण पुनः नाटकीय रूपमा वृद्धि गरेको थियो तापनि सन् १९७५ देखि सन् १९७७ सम्मको बीचमा पुनः शैक्षिक खर्च मध्यम दरमा बढेको थियो ।

ज्ञवाली, मोहन (२००४) का अनुसार नेपालको शिक्षा विदेशी सहयोगमा आधारित हुन थालेको छ । विदेशीसँग पैसा लिंदाको Trend परिवर्तन हुनु पर्दछ । लगानीले मात्र शिक्षाको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । यसको लागि दीर्घकालीन सोच राख्नु पर्दछ । शिक्षक मर्यादित नभई शिक्षाको विकास हुन सक्दैन भन्ने कुरा हेरिनु पर्दछ भनेका छन् । उनी अगाडि भन्दछन् विद्यालय निरीक्षण हुन सकेको छैन । यसमा सुधार हुनुपर्दछ । विद्यालय कर्मचारीको तलब व्यवस्था गरिएको छैन । विगत ५ वर्ष देखि शिक्षक दरवन्दी बढेको छैन । यस तर्फ ठोस कार्यक्रम आउनु पर्दछ ।

चौधरी र प्रकास (१९९७) ले यसको शैक्षिक खर्चको बारेमा गरेको अध्ययन अनुसार घरयासी खर्चहरू शैक्षिक खर्चमा र भर्नादर सित खर्च हुने आयको प्रभावको बारेमा खोजी गरिएको थियो । उनीहरूको निष्कर्ष अनुसार भारतमा शिक्षा सरकारी तथा निजी क्षेत्रको एउटा सामान्य वस्तुको रूपा निस्कियो । राष्ट्रिय आम्दानीमा यसको वृद्धि दुई लाभहरूबाट प्राप्त भएको थियो । सरकारका आयको स्रोतहरू मध्य प्रमुख भनेको उच्च दरबाट हुने आम्दानी र घरपरिवारको उनका बालबच्चाहरूको लागि शिक्षामा खर्च गर्न सक्ने क्षमतामा भएको वृद्धि हो ।

चुल, किम योङ्ग (१९८६) को कोरियाको आर्थिक विकासमा शैक्षिक योगदान नामक आफ्नो पुस्तक अनुसार शैक्षिक विकासको लागि धेरै तत्वहरूको भूमिका रहन्छ तर त्यस मध्ये सबैभन्दा ठूलो महत्व शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी हो । इ.सं. १९८३ मा शैक्षिक क्षेत्रमा २०.१ प्रतिशत सरकारी बजेटबाट छुट्याइएको थियो । GNP को १० प्रतिशत शैक्षिक क्षेत्रमा लगानी गरिएको थियो ।

कार्की, डिल्लीराम (२००२) का अनुसार शैक्षिक क्षेत्रमा गैरसरकारी क्षेत्र वा समुदायबाट लगानी गर्ने वर्ग भनेको व्यापारी, उद्योगपति तथा अन्य व्यवसायिक कार्यमा लाग्ने सीमित व्यक्तिहरू रहेका छन् । विद्यार्थीहरूको भर्नाको आधार भनेको प्राथमिक शिक्षा हो । सरकारी लगानीको दर निम्न माध्यमिक र माध्यमिक विद्यालयमा भन्दा प्राथमिक विद्यालयमा बढी रहेको छ । सरकारद्वारा उपलब्ध गराइएको अनुदानको ठूलो हिस्सा शिक्षकको तलब खर्चमा नै खर्च गरिन्छ ।

वाग्ले, मनप्रसाद (२००१) का अनुसार कुनै पनि देशमा शिक्षामा गरिने लगानी ह्यास देशको भविष्यको विकाससँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छ एउटा शिक्षक विद्यार्थीहरूको मुख्य आधार हो । हाम्रो देशमा कक्षाकोठा भित्रको अध्ययन कार्य एउटा शिक्षकसँग मात्र निर्भर गर्दछ । त्यसकारण सरकारको शिक्षक तालिम कार्यपत्रमा लगानी बढाउनु पर्ने अत्यन्तै आवश्यक हुन्छ । तब मात्र सुहाउँदो प्रतिफलको आसा राख्न सकिन्छ । प्राथमिक शिक्षामा दुई किसिमको शिक्षक तालिमहरू रहेका छन् । एउटा १० महिने प्रमाणीकरण तालिम हो जुन NCED (National Center of Education development) सँग सम्बन्धित छ भने अर्को पटक तालिम हो जुन BPEP (Basic and primary education project)सँग सम्बन्धित छ । सन् १९९६ मा ४३ प्रतिशत प्राथमिक शिक्षकहरूले तालिम पाएका थिए । तर यहाँ १० महिने तालिम पूरा गर्ने शिक्षकहरूको संख्या जम्मा २०० मात्र थियो ।

हार्विन्सन र मेयर्स (१९६०) ले ७५ वटा देशहरूलाई शैक्षिक जनशक्तिले कूल राष्ट्रिय उत्पादनमा पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरेका थिए । उनले प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक शिक्षाको भर्नाको अध्ययन गरेका थिए । कूल राष्ट्रिय उत्पादनमा प्राथमिक तहले भन्दा माध्यमिक तहले र उच्च माध्यमिक तहले योगदान गरेको थियो । तसर्थ १० देखि २० वर्षमा कूल राष्ट्रिय उत्पादन दोब्बर गर्ने हो भने प्राथमिक शिक्षामा दुईगुणाले वृद्धि गर्नु आवश्यक पर्दछ । साथै उच्च शिक्षा हासिल गर्नेहरूलाई पूर्ण रूपमा रोजगारी दिनु पर्दछ भन्ने कुराको व्यक्त गर्नु भएको छ । त्यसै गरी थोमस इम्प्लोयीमेन्ट एण्ड इम्पेरिकल रूल अनुसार प्राथमिक भर्ना दरलाई पाँच गुना वृद्धि गरेमा पूर्ण निर्धारित कूल राष्ट्रिय उत्पादन प्राप्त गर्न सकिने कुरालाई पुष्टि गरिएको छ ।

जोशि, स्याम (२०५७) को पुस्तक अनुसार रवर्टम्याकन मायरले १९७३ मा नैरोविमा भनेका थिए आर्थिक विकास समान रूपले गरिवीमा पुगेको छैन र गरिवीले वृद्धिमा महत्वपूर्ण रूपमा योगदान गरेको छैन । त्यस्तै विश्व बैंकको प्रतिवेदन सन् १९८० ले निरक्षर वा वैज्ञानिक रूपमा अज्ञान वा व्यापक विश्वबारे सचेत नभएका मानिस अप्रयोग रूपमा रहेका छन् र राष्ट्रिय विकासमा पूर्ण रूपमा योगदान गर्न असमर्थ छन् । शिक्षाले तीन परस्पर सम्बन्धित रूपमा योगदान दिन्छ :

- क) अन्य आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्ने माध्यमको रूपमा
- ख) अन्य आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने माध्यमको रूपमा
- ग) सर्वतोमुखी विकासलाई दिगो तथा द्रुतता बढाउने क्रियाकलापको रूपमा

खनाल, मुकुन्दमणी (२०६१) का अनुसार शिक्षा वास्तवमा बढोत्तरी उद्योग हो । यसले अर्थ व्यवस्थापनको लागि आवश्यक जनशक्ति र सेवा पुऱ्याउँदछ । साथै कूल राष्ट्रिय उत्पादनमा पनि उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँदछ । अधिकांश विकासोन्मुख मुलुकहरूमा सार्वजनिक शिक्षाको खर्च जुटाउन राज्यको ढुकुटी नै प्रयोग गरेको पाइन्छ । हरेक नागरिकहरूको शिक्षा पाउने अधिकार हो र शिक्षा दिने राज्यको दायित्व हो भन्ने कुरा सामान्य नागरिक देखि उच्च राजनैतिक वृत्त सम्म उत्तिकै पाइन्छ । तथापी संसारका सबै नागरिकहरूलाई सबै किसिमको शिक्षा दिन तम्सियनन् । कसैले प्राथमिक शिक्षा, कसैले माध्यमिक शिक्षा त कसैले उच्च माध्यमिक शिक्षा सम्म सरकारी स्रोतबाट उपलब्ध गराउने गरी आफ्नो सीमारेखा कोरे । आधारभूत तहमा सरकारी लगानी बढाउने र अन्य तहमा सरकारी लगानी घटाउँदै जाने नीति एउटा साभ्ना नीतिको रूपमा आयो । फलस्वरूप लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाले सामाजिक लाभको सिद्धान्त अनुरूप शिक्षामा लगानी गर्नु पर्दछ भन्ने अवधारणाले व्यापकता पायो तर यो सर्वसम्मत हुन सकेन र प्रविधिका कारणले नयाँ नयाँ ज्ञान र सीपको आवश्यकता र खोजी हुन थाल्यो र यसको दुर्लबता र्ह्यो । जसको प्राप्तिका लागि मूल्य चुकाउनु पर्ने भयो । फलस्वरूप जसले उपभोग गर्दछ उसैले मूल्य चुकाउनु पर्दछ भन्ने मान्यता बन्यो । यसको प्रभाव प्रत्यक्ष रूपमा शिक्षा क्षेत्रमा पनि पऱ्यो । फलस्वरूप शैक्षिक लगानीका बैकल्पिक मार्गहरूको अवधारणा आयो ।

सापकोटा, रमाकान्त (२०६१) का अनुसार युनेस्कोले औँल्याएका गुणात्मक शिक्षा विकासका प्रमुख ४ वटा आधारहरू मध्ये शिक्षालाई सामाजिक न्यायको रूपमा लिइनु पर्दछ भन्ने कुरा आधार मानिएको छ

। अमेरिकी विश्वविद्यालयका प्रसिद्ध विद्वान एवम् लेखक ए.वार्टलेट गियामाटिका हार्पसम्यारिजनबाट प्राप्त भए अनुसार नागरिक अर्थमा अध्ययन कार्य एउटा राजनीतिक कार्य हो । निर्धारित जिम्मेवारी र अधिकारद्वारा परिभाषित व्यवस्थाको व्याख्या गर्ने काम शिक्षण क्रियाकलाप भित्रै पर्दछ । प्रत्येक कक्षा, त्यस कक्षाको क्षेत्रभित्रका विद्यार्थीलाई नागरिक बनाउने थलो बनेको हुन्छ । सीमान्त बालबालिकाको आवश्यकता स्थानीय आवश्यकता अनुरूप शिक्षालाई अभै जिम्मेवारी बनाउन स्थानीय समुदायलाई सघाउने क्रममा स्वायत्तता, विकेन्द्रिकरण, आर्थिक स्रोत, व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम, शैक्षिक मुद्दाहरूमा शिक्षकसँगको अन्तरक्रिया भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा चासो र रूचि बढाउने सम्बन्धी विश्वका १६१ देशका ३१५ शिक्षक संगठनको अन्तराष्ट्रिय महासंघको (EI) सिफारिसमा पनि हाम्रो ध्यान जान आवश्यक छ । सन् १९४८ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले घोषणा गरेको मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापि घोषणापत्र अनुसार शिक्षाको अधिकारबाट बञ्चित व्यक्तिले अरूकुनै अधिकार प्रयोग गर्न सक्दैन भन्ने मान्यता स्थापित भयो र शिक्षालाई न्यूनतम अधिकारको रूपमा घोषित गरियो । उक्त घोषणापत्र धारा (२६) ले आधारभूत शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य हुनुपर्ने किटान गरेको छ ।

मिल्टन फ्राइडमेन (१९९६) को एउटा लेख अनुसार मौद्रिक रूपमा विद्यालय तहमा गरिएको शैक्षिक लगानी कूल आय भन्दा शैक्षिक उपलब्धि उच्च हुन्छ । मिल्टन फ्राइडमेन विश्वास गर्दछन् कि राम्रो पढाइको लागि धेरै धन आवश्यकता पर्दछ । किनकी एउटा विद्यालयले राम्रो सुविधाहरू, शिक्षकलाई तलब दिन, विभिन्न शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउन तथा विकसित प्रविधिहरूको माध्यमबाट शिक्षण गराउनु पर्दछ, भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

थापा, विजय कुमार (२०५५) का अनुसार शिक्षामा गरिएको खर्चबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त भए जस्तो देखिँदैन । त्यसैले लगानी र यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको लेखाजोखा गरी निश्चित अवधि तोकी लगानी गर्ने प्रवृत्तिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ । यसका लागि ठीक ठाउँमा लगानी गर्नु आवश्यक छ । बडो मिहिनेत साथ ल्याएको रकम हल्का रूपमा लागत लाभ (cost Benefit) को हिसाब नगरी खर्च गरिएको पाइन्छ । नीति नियम सबै छ तर वास्तविक लक्ष्य प्राप्ति प्रतिबद्धताको कमी छ, तर राजनैतिक तथा निहित स्वार्थ प्रति बढी लगनशील हुने प्रवृत्ति मौलाएको पाइन्छ । एकातर्फ प्रति

विद्यार्थी लगानी निकै बढेको देखिन्छ तर अर्को तर्फ उक्त लगानीको उच्च सदुपयोग नभई आशातित प्रतिफल बढेको देखिन्छ तर अर्को तर्फ उक्त लगानीको उच्च सदुपयोग नभई आशातित प्रतिफल हुन सकेको छैन । यस अवस्थामा स्पष्ट लक्ष्य दिने, आवश्यक प्रतिवद्धताका साथ उपयुक्त रूपमा लगानी गर्ने, लगानीमा पारदर्शिता कायम गर्ने, प्रभावकारी अनुगमन गर्ने जस्ता कार्यहरू गरेमा नेपालको शैक्षिक लगानीबाट आशातित प्रतिफल प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरामा कुनै शंका रहने छैन ।

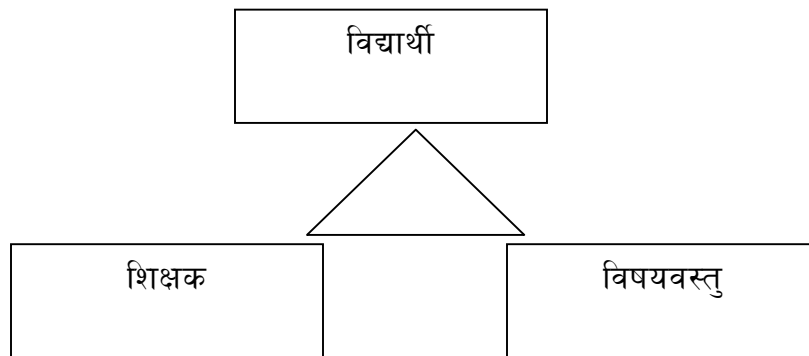
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि संघसंस्था वा संगठनमा लगानी गरी ती संघसंस्था तथा संगठनबाट उचित प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि गरिएका चिन्तन, विचार प्रक्रिया, पद्धति तथा विधिहरूलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा लिन सकिन्छ । यस्ता सैद्धान्तिक खाकाको सहयोगबाट अध्ययन अनुसन्धानलाई व्यवहार उपयोगी बनाउन सकिन्छ ।

कुनै पनि संघ संस्था वा संगठन स्थापनका निश्चित उद्देश्यहरू हुन्छन् । संस्थाले उद्देश्य हासिल गर्न सक्ने वा नसक्ने भन्ने तथा संस्थाको उचित व्यवस्थापनमा निर्भर गर्दछ । व्यवस्थापन एउटा पद्धति हो । उचित पद्धति नीति नियम तथा प्रक्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । यो सिद्धान्त वा विचारको व्यवस्थित एवम् व्यवहारिक रूप हो । पद्धतिबाट एकताको निर्माण हुन्छ । एकताले उद्देश्य हासिलमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

शिक्षा क्षेत्रमा हचुवाको भरमा बढी लगानी गरेर राम्रो प्रतिफल नै प्राप्त हुन्छ भन्न सकिदैन । उचित समयमा, उचित किसिमले उचित रकम लगानी गरी उचित व्यवस्थापन गर्न सकियो भने मात्र उचित उपलब्धिको अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

प्रख्यात शिक्षाविद जोन डिवेले शिक्षालाई तीनमुखी प्रक्रियाका रूपा लिएका छन् । शिक्षण सिकाइमा शिक्षक, विद्यार्थी र विषयवस्तुको आश्यकता पर्दछ ।

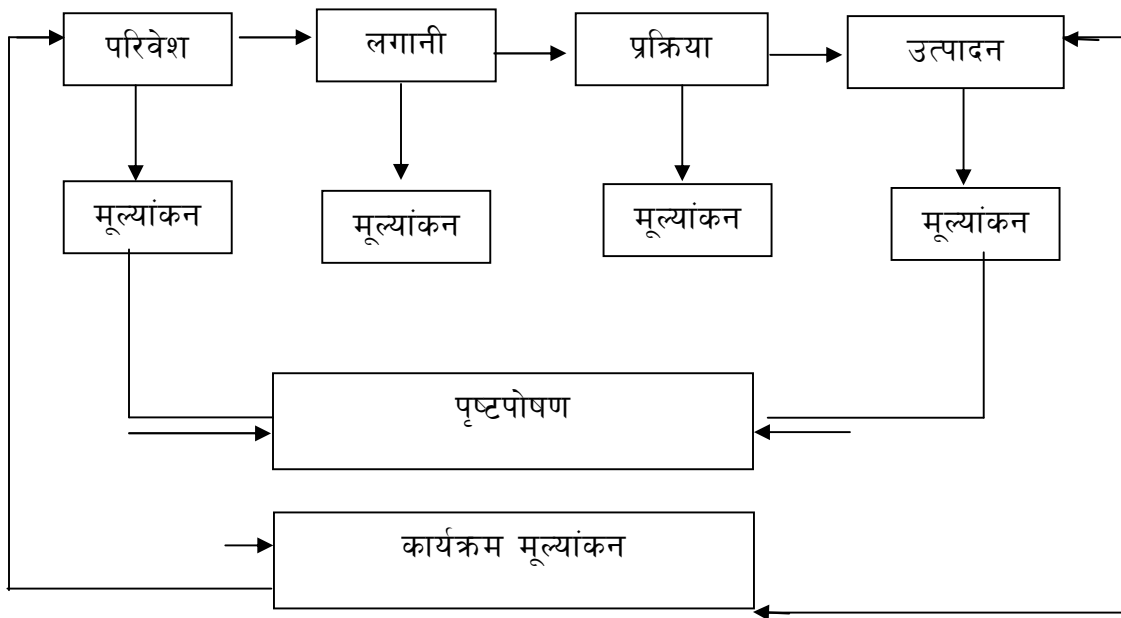

शिक्षा त्रिमुखी प्रक्रिया

उपर्युक्त शैक्षिक वातावरणमा विद्यार्थी, शिक्षक र विषयवस्तुबाट शिक्षण सिकाइ अगाडि बढ्न सक्दछ । त्यस्तै शिक्षाविद् फ्रिड्रिक अगस्ट फ्रोबेलले विद्यार्थीलाई विरूवा, विद्यालयलाई बगैंचा र शिक्षकलाई माली को संज्ञा दिइ यी तीन चरणमा एक आपसमा घनिष्ट सम्बन्ध भएमा विरूवा रूपी विद्यार्थीलाई शिक्षकरूपी मालिले उचित रेखदेख र स्याहारसुसार गरेमा सुन्दर शिक्षारूपी बगैंचा बनाउन सकिन्छ ।

शैक्षणिक क्रियाकलापलाई उपलब्धि मूलक बनाउन शैक्षिक कार्यक्रमहरूको उचित किसिमबाट मूल्याङ्कन गरी पृष्टपोषण गर्नु पर्दछ । कार्यक्रम सञ्चालन विकास र विस्तारमा मूल्याङ्कनले धेरै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । विद्यालयमा लगानीको रूपमा आउने स्रोत र साधनको समुचित परिचालनबाट घोषित उद्देश्य के कति मात्रामा प्राप्त भयो यसबाट नै कार्यक्रमको प्रभावकारिता पत्ता लाग्दछ । यस तथ्यलाई स्वयंप्रकास, ज.व.रा. चन्द्रबहादुर श्रेष्ठ र विरणराम रञ्जितकारले उल्लेख गरेका छन् ।

सन् १९७०मा अमेरिकाको ओहियो विश्वविद्यालयका मूल्याङ्कनवेक्ता प्रो. डानियल स्टुफलेविम र इगोन गुवाले प्रस्तुत गरेको "CIPP Model" यसप्रकार छ :

यसको विस्तृत रूप निम्नानुसार रहेको छ :

- क) C = Context Evaluation (परिवेश मूल्याङ्कन)
- ख) I = Input Evaluation (लगानी मूल्याङ्कन)
- ग) P = Process Evaluation (प्रक्रिया मूल्याङ्कन)
- घ) P = Product Evaluation (उत्पादन मूल्याङ्कन)

क) परिवेश मूल्याङ्कन

समान्यतया योजना निर्धारण गर्ने उद्देशले सन्दर्भ मूल्याङ्कन गरिन्छ । कुनै पनि योजनाको औचित्य र आवश्यकताको निर्धारण सन्दर्भ भित्र पर्दछ । योजना तर्जुमा ठीक छ वा छैन, सान्दर्भिक छ वा छैन आवश्यकतासँग मेल खान्छ वा खाँदैन, व्याहारिक छ वा छैन तथ्यहरूको योजना पूर्व पूर्वाधारको रूपमा मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

सन्दर्भ मूल्याङ्कन अन्तरगत गरिनुपर्ने कुराहरू :

- क) सन्दर्भ ठीक छ वा छैन निर्णय लिनु
- ख) योजनाको निर्णय लिनु
- ग) योजनाको उपयुक्तताको निर्णय लिनु
- घ) शैक्षिक उद्देश्यको निर्धारणमा सहयोग पुऱ्याउनु

ड) योजना कार्यक्रमको उपादेयता, आवश्यकताको बोध गर्नु

च) योजनाको व्यवहारिकता र प्रमाणिकताको धारणा बसाल्नु

ख) लगानी मूल्याङ्कन

कुनै पनि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने भौतिक सुविधा, साधन र स्रोतहरू के कति मात्रामा उपलब्ध भयो त्यसको मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रियालाई लगानी मूल्याङ्कन भनिन्छ । भौतिक साधन र स्रोत शिक्षक, विद्यार्थी पाठ्यक्रम, तालिम, शैक्षिक सामग्री, आदि कार्यक्रमको सञ्चालनका लागि लगानी आवश्यकता पर्दछ ।

लगानी मूल्याङ्कन अन्तर्गत गरिनु पर्ने कुराहरू निम्नानुसार छन् :

क) विषयगत योग्य, पक्ष तालिम प्राप्त शिक्षकहरू प्रयाप्त छन् वा छैनन्

ख) विषय वा पाठ्यवस्तु अनुसारको शैक्षिक सामग्रीहरू उपलब्ध छन् वा छैनन्

ग) भौतिक सुविधाहरूको प्रयाप्त व्यवस्था छ वा छैन

घ) विद्यार्थीहरू कार्यक्रममा संलग्न एवम् सहभागी छन् वा छैनन्

ड) पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण प्रक्रिया, अभिरूचिपूर्ण छन् वा छैनन्

च) योजना सञ्चालनको प्रयाप्त आर्थिक व्यवस्था छ वा छैन

छ) प्रशासकिय व्यवस्था सञ्चालन राम्रो छ वा छैन

ज) विद्यार्थीको छनोट, प्रवेश, संख्या आदिको उचित व्यवस्था छ वा छैन

झ) पाठ्यक्रमको सम्बन्धमा निश्चितता र प्रयाप्तता छ वा छैन ।

ञ) योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोतहरू प्रयाप्त छन् वा छैनन्

ग) प्रक्रिया मूल्याङ्कन

कुनै पनि योजनामा गरिएको लगानीलाई अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्न प्रक्रिया मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । प्रक्रिया मूल्याङ्कनको कार्यक्रमको सञ्चालन वा कार्यान्वयन पक्षमा केन्द्रित रहन्छ । प्रक्रिया मूल्याङ्कन अन्तरगत गरिनुपर्ने निर्णयहरू :

क) निर्धारित कक्षा व्यवस्थपन या शैक्षिक प्रबन्ध छ वा छैन

ख) निर्धारित विषयसँग उपलब्धि भएको छ वा छैन

- ग) शिक्षण विधि, शिक्षण क्रियाकलाप, शैक्षिक सामग्री उपयुक्त र व्यवहारिक, सुहाउँदो उद्देश्य छ वा छैन
- घ) अतिरिक्त क्रियाकलाप एवम् अन्य शैक्षिक क्रियाकलाप मा विद्यार्थी सहभागिता छ वा छैन ।
- ङ) विद्यार्थी मूल्याङ्कन निरन्तर एवम् नियमित छ वा छैन
- च) प्रश्नहरूका स्तरयुक्त, विधागत, उद्देश्यमूलक छ वा छैन
- छ) कक्षाभिन्न र कक्षा बाहिरका क्रियाकलापमा सहभागिता, एवम् समाञ्जस्यता छ वा छैन
- ज) उचित शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापनको कार्यान्वयन भएको छ वा छैन
- झ) भौतिक साधन र स्रोतको पर्याप्तता, उचित व्यवस्थापन, उचित प्रयोग भएको छ वा छैन
- ञ) शिक्षक विद्यार्थीबीच प्रभावकारी सम्बन्ध एवम् अन्तरक्रिया भएको छ वा छैन

घ) उत्पादन मूल्याङ्कन

शैक्षिक सत्रको उन्त्यमा वा कार्यक्रमको समाप्तिपछि शैक्षिक संस्थाले प्राप्त गरेको उपलब्धिको सही लेखाजोखा गर्नु उपयुक्त हुन्छ । सन्दर्भ लगानी प्रक्रिया आदिको मूल्याङ्कन गरेपछि उपलब्धिको मूल्याङ्कन गरिन्छ । उपलब्धि मूल्याङ्कन अन्तर्गत गरिने कार्यहरू निम्नानुसार छन् :

- क) दक्ष एवम् पूर्ण उत्पादनको लेखाजोखा गर्न
- ख) असफल हुने विद्यार्थीको कारण पत्ता लगाउन र उपचारको बाटो खोज्न
- ग) विद्यालयबाट निष्कासित विद्यार्थीको अभिलेख राख्नु र उपचारको उपाय अपनाउनु
- घ) विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको संख्या निर्धारण गरी छाड्नुको कारण पत्ता लगाई उपचारको बाटो खोज्नु
- ङ) विद्यार्थीको स्तर निर्धारण गर्नु या उपलब्धि पत्ता लगाउनु
- च) शैक्षिक लगानी र उत्पादनको अनुपात केलाई आगामी दिनहरूमा सुधार गर्दै लैजाने
- छ) सम्पूर्ण कार्यक्रमको उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्ने

स्रोत : ज.व.रा. स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रप्रसाद र रञ्जितकार किरणराम

माध्यमिक तहमा शैक्षिक लगानी प्रक्रिया र उत्पादनको आधारमा परिवेश, लगानी, प्रक्रियार उत्पादनको मूल्याङ्कन गरी पृष्ठपोषण गरी प्रदान गर्दै उचित एवम् दिगो लगानीको ब्यवसाथपनद्वारा आवश्यक भौतिक सुविधामा वृद्धिगरी राम्रो उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको आशा गरिएको छ ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

जबसम्म बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरिदैन तबसम्म देशको आर्थिक एवम् सामाजिक रूपान्तरण हुन सक्दैन । नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजातिक, बहुधार्मिक एवम् बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । साथै जातजाति, भाषा, धर्म, परम्परा तथा क्षेत्रको विकासमा ध्यान पुऱ्याउन सक्नु पर्दछ । शिक्षा हासिल गर्न पाउनु एक आधारभूत अधिकार हो । सरकाले शिक्षामा विभिन्न सहूलियतहरू उपलब्ध गराएर सम्पूर्ण जनजाति, महिला, दलित तथा पिछडिएका वर्गलाई शिक्षाको मूल धारमा समाहित गर्नु आवश्यक छ ।

शिक्षालाई गुणस्तरयुक्त एवम् उपलब्धि मूलक बनाउन तल्लो तहदेखि नै बलियो जगको निर्माण गर्नु पर्दछ । यसका लागि शिक्षामा आर्थिक लगानी गर्नुपर्दछ । शिक्षामा गरिने लगानी र गुणस्तर बीच सोभो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । परिवेश, लगानी र प्रक्रियाको मूल्याङ्कन उचित किसिमबाट गरी आवश्यक लगानी गरेमा मात्र शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्न सकिन्छ । लगानी र प्रक्रिया उपयुक्त भयो भने उत्पादन राम्रो हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा लगानी प्रक्रिया र उत्पादनको विश्लेषणत्मक परीक्षण गरी ISO प्रदान गर्ने चलन अनुसार कार्य सम्पादन परीक्षण गर्दा विशेषगरी लगानी प्रक्रिया हेरिन्छ । त्यसैका आधारमा पृष्ठपोषण गरी २ वर्षपछि अनुगमन गरिन्छ । अन्तराष्ट्रिय यही मान्यतामा NSO को प्रचलन छ । नेपालमा पर्ने ISO को प्रचलन छ । नेपालमा पनि ISO / NSO पद्धतिबाट गुणस्तरको परीक्षण गर्ने प्रचलन रहेको छ, सापकोटा रमाकान्त २०६३) ।

विद्यालयको भौतिक तथा आर्थिक अवस्था, शैक्षणिक क्रियाकलापहरू शैक्षिक नेतृत्व, उत्कृष्ट नतिजा सहितको एस.एल.सी. उत्तीर्ण प्रतिशत, सकारात्मक सोचको विकास, अतिरिक्त क्रियाकलाप, शिक्षा प्राप्त

पछिको अवस्था, अन्तरक्रिया, प्रतिस्पर्धामा सफलता, सेवाग्राहीहरूको सन्तुष्टि समाजका आदि संस्था प्रतिको दृष्टिकोण जस्ता कुराहरू पनि गुणस्तर निर्धारणमा देखिनु पर्दछ, भन्ने मेरो विचार रहेको छ ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि लगानी अपरिहार्य आवश्यकता हो । शिक्षा एक आर्थिक वस्तु भएकाले सिकारूको पनि लगानी हुनु पर्दछ । शिक्षा विकासमा समाजको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ? विद्यालय व्यवस्थापनमा स्थानीय शिक्षा प्रेमी तथा अभिभावकहरूलाई समावेश गराएपछि सामाजिक चासो र अपनत्वको भावनामा वृद्धि आएको छ । सामान्यतया अहिले सरकारी माध्यमिक विद्यालयहरूमा गरिव तथा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरूको नै बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । आर्थिक अवस्था राम्रो भएका, स्थाइ आमदानीको स्रोत भएका व्यक्तिहरूको आफ्ना बालबालिकाहरूलाई सरकारी विद्यालयमा अध्यापन गर्न पठाउने गरेको पाइन्छ । सबैलाई शिक्षाको अवसर प्रदान गर्नको लागि माध्यमिक शिक्षामा लगानी वृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ । सम्पूर्ण आदिवासी जनजाति, महिला, दलित, पिछडिएका, सीमान्तकृत वर्गहरूलाई शिक्षाको मूल धारमा समाहित गर्नु आवश्यक छ ।

नेपालको सन्दर्भमा माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० लाई मानिएको छ । सरकारले आर्थिक लगानीलाई वृद्धिगरी विद्यालयको भौतिक सुविधा तथा शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार ल्याई व्यक्तिको व्यक्तित्व प्रस्फुटन तथा आन्तरिक प्रतिभालाई उजागर गरी व्याक्तिगत, सामाजिक र राष्ट्रको विकास कार्यमा संलग्न गराउन आवश्यक सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।

आधुनिक राज्यलाई लोककल्याणकारी राज्य भनिन्छ । लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाले सामाजिक लाभको सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरी शिक्षामा लगानी गर्नु पर्दछ । सिकेको ज्ञान, सीप र धारणाको फाइदा स्वयम् सिकने व्यक्तिले लिने हुँदा शिक्षार्थी स्वयम् शिक्षाको लगानीा सामेल हुनुपर्दछ, भन्ने तर्फ पनि बलियो रूपमा स्थापित भएको छ । सिकारूले आफ्नो तर्फबाट पनि शिक्षा आर्जन प्रक्रियामा केही योगदान पुऱ्याउनु पर्दछ । सरकारले आजको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन शिक्षामा दीर्घकालिन लगानीको लागि दिगो स्रोत खोज्नु पर्दछ । अर्थशास्त्रीय भाषामा जसरी बस्तु तथा सेवाको उत्पादन मानवीय सन्तुष्टिका लागि गरिन्छ, त्यसरी नै शिक्षा पनि अर्थतन्त्रको त्यस्तो वस्तु हो जसले मानिसलाई

भावी सन्तुष्टि दिन्छ । यस अर्थमा शिक्षा एउटा आर्थिक वस्तु हो । सामान्यतया अर्थशास्त्रमा कुनै पनि आर्थिक वस्तु प्राप्त गर्न मूल्य चुकाउनु पर्दछ ।

सबैका लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्य योजना (२००१-२०१५) को कार्यान्वयन गर्न शैक्षिक लगानी अपरिहार्य छ । शैक्षिक लगानी सम्बन्धी समस्या केलाउनको लागि (सन् १९७०) मा ओहियो विश्वविद्यालयका मूल्याङ्कन वेत्ता Prof. Daniel Stufflebeam, Egn Guba ले तयार गरेको CIPP model लाई सम्बन्धित गराउने प्रयत्न गरिने छ । शैक्षिक लगानीसम्बन्धी जिज्ञासा राख्ने शिक्षक, विद्यार्थी, शिक्षा सम्बन्धी नीति नियमहरू तथा अध्ययन अनुसन्धानमा संलग्न सम्पूर्णलाई सहयोगी बन्न सक्ने छ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन गरिएका विचार तथा धारणाहरूले शैक्षिक गुणस्तर विकासमा आर्थिक लगानीको भूमिकालाई महत्व दिइएको छ ।

परिच्छेद तीन अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा

अध्ययन अनुसन्धानले विकासलाई टेवा पुऱ्याएको हुन्छ । विकसित समाजमा अनुसन्धानलाई बढी महत्वपूर्ण तत्वको रूपमा स्वीकार गरिएको हुन्छ । अनुसन्धान विषय नया समस्यामूलक, समाजमा उपयोगी, ज्ञान वर्द्धक र पहुँचभित्रको हुनु पर्दछ । अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त हुने तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्न गुणात्मक, मात्रात्मक तथा गुणात्मक र मात्रात्मक तथा मिश्रीत तरिकाहरू अपनाउने गरिन्छ । सामाजिक तथा शैक्षिक अनुसन्धानमा गुणात्मक पद्धति अपनाइन्छ । यसले समस्याको विषयमा त्यसका सहभागीहरूको अनुभव, धारणा, विचार तथा सोचाइ, रूची, दृष्टिकोणहरूको संकलन गरी त्यस समस्याको वास्तविकता थाहापाउन तथा समस्या समाधानका उपायहरू पेश गर्न गुणात्मक पद्धति अपनाइन्छ । मेरो यस शोध अनुसन्धान पनि गुणात्मक तथा मात्रात्मक दुवै भएकाले मिश्रीत अनुसन्धान पद्धति अपनाइएको छ । विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त हुने आँकडाहरूको पनि आवश्यकता अनुसार संकलन प्रयोग एवम् व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ जनसंख्या र नमूना छनोट

अध्ययनले कुनै पनि विषयवस्तु तथा स्थितिको बारेमा जानकारी प्रदान गर्दछ । नेपालमा विद्यालय स्तरीय शैक्षिक तथ्याङ्क (२०६५) का अनुसार देश भर सञ्चालन भएका माध्यमिक विद्यालयहरूको जम्मा संख्या ६५१६ रहेको छ, भने शैक्षिक समाचार (२०६६, भाद्र महिनाको प्रकाशन) का अनुसार चितवन जिल्लामा सामुदायिक र संस्थागत गरी जम्मा २१३ वटा माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन् । अध्ययनको शीलशीलामा सम्पूर्ण विद्यालयहरूलाई लिन साधन, स्रोत, यातायत, सञ्चार, समय र आर्थिक सिमितता भएको कारण कठिनाई पैदा हुने, समयमै काम सम्पन्न गर्न नसकिने भएकाले विविध समस्याहरू हुँदा चितवन जिल्लाका १०६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये असंरचित छनोट (Random Sampling) को आधारबाट ३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययन अनुसन्धानबाट निश्चित निष्कर्षमा पुग्नका लागि विभिन्न स्रोतबाट सूचनाहरू संकलन गर्नु पर्दछ। अध्ययनका लागि आवश्यक जनसंख्याको नमूना निम्नानुसार गरिएको छ।

क) तीन वटा सामुदायिक विद्यालयहरूका प्र.अ., विद्यालय प्रशासन, वि.व्य. समितिका अध्यक्षहरू र शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्ष गरी १२ जना।

ख) अध्ययनमा प्रत्येक माध्यमिक तहका कक्षा ९ र १० मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी मध्येबाट नमूना छनोट विधिको आधारमा ५/५ को दरले ३० जना विद्यार्थीहरू।

यसरी जम्मा ४२ जना यस अध्ययनको जनसंख्या को रूपमा लिइएको छ।

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू

कुनै पनि विषय वा समस्याको वारेमा खोज अनुसन्धान गर्दा विभिन्न स्रोतहरूलाई आधार मानिएको हुन्छ। यसैगरी यस शोध अध्ययनको क्रममा पनि प्राथमिक तथा द्वितीय गरी तथ्याङ्कका दुईवटा स्रोतलाई अबलम्बन गरिएको छ।

प्राथमिक तथ्याङ्क

छलफल, अवलोकन, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावलीहरूलाई तथ्याङ्क संकलन प्रक्रियाको प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत लिइएको छ।

द्वितीय तथ्याङ्क

द्वितीय तथ्याङ्क अन्तर्गत विद्यालयको अभिलेख, दस्तावेजबाट लिइएका तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ।

३.४ अध्ययन साधनको छनोट र परीक्षण

तथ्यांक संकलनका साधनहरूको निर्माण गर्दा विषयविज्ञहरूको राय सुझाव, सल्लाह र प्रतिक्रिया लिई शोधनिर्देशकको परामर्श र उनीहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषणका आधारमा निम्नानुसारका तथ्यांक संकलनका साधनहरूलाई प्रयोग गरिएको छ :

क) प्रश्नावली : प्रस्तुत शोधकर्ताको लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क संकलनका लागि खुला प्रश्नावली अपनाइने छ । दुवै स्रोत कक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयका प्र.अ., स्रोत शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स. अध्यक्ष, स्रोत व्यक्ति, सम्पर्क व्यक्ति र जिल्ला शिक्षा अधिकारीसँग छुट्टा छुट्टै प्रश्नावली तयार गरी अन्तरवार्ता लिइएको छ ।

ख) अवलोकन : गुणस्तरीय शिक्षाका लागि भौतिक सुविधाहरूको भूमिका रहने हुनाले यसका बारेमा अध्ययन गर्न विद्यालयका भवनहरू, कक्षाकोठाको अवस्था, फर्निचर, भ्याल- ढोका, शैक्षिक सामग्री, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग, पुस्तकालय, विद्यालयको खेलमैदान, कर्मचारी शिक्षक कोठा आदि जस्ता विविध कुराहरूको अवलोकन गरिनु पर्दछ । अध्ययनमा समावेश भएका प्रत्येक विद्यालयहरूमा दिउसो १० बजे देखि ४ बजेसम्मको समय खर्च गरी विद्यालय अनुशासन, विद्यार्थीहरूको अनुशासन, शिक्षकको जिम्मेवारी बोध, विद्यालयको प्रशासनको प्रभावकारिता जस्ता कुराहरूको अवलोकन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

अध्ययन अनुसन्धानमा प्रकृति अनुसार प्रयोग हुने तथ्यांकहरू फरक फरक छन् । यस अध्ययनका क्रममा छनोट गरिएका विद्यालयहरूको स्थलगत भ्रमण गरी तयार पारिएका खुला प्रश्नावलीहरूको प्रयोगबाट विद्यालयका प्र.अ., वि.व्य.स. समितिका अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्ष तथा विद्यार्थीहरू आदिसँग सम्पर्क गरी विद्यालयका अभिलेख, विचार अनुभव आदि जस्ता स्रोतहरूको प्रयोग गरिने छ । त्यसैगरी तथ्यांकको आवश्यकता अनुसार प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

यो अध्ययन गुणात्मक तथा संख्यात्मक प्रकृतिको भएकोले साथै विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त तथ्यांकको प्रस्तुति तालिका तथा रेखा चित्रको साथै आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिको सह सम्बन्धको गुणाङ्क निकाली व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीचको तुलना एवं सम्बन्ध

४.१.१. लगानीको आवश्यकता

सामाजिक प्राणीका लागि शिक्षा एउटा महत्वपूर्ण विषय वस्तु हो । अर्थशास्त्रको भाषामा भन्नुपर्दा शिक्षा उत्पादन तथा उपयोग दुवै हो । पेसाका रूपमा शिक्षालाई अंगाल्ने हुँदा यो उत्पादनको साधन हो, भने व्यक्तिगत चाहनाहरु शिक्षाले पूरा गर्ने हुँदा यसलाई उपभोग्य वस्तु पनि भन्न सकिन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानीबाट प्राप्त प्रतिफलद्वारा समाज, राष्ट्र हुँदै विश्व समुदायका प्रत्येक समुदाय प्रभावित हुन्छन् । शिक्षाले “वसुदैवम् कुटुम्बकम्” भन्ने धारणाको विकास गराउँदछ । परिवार, समाज, राष्ट्र तथा समग्र मानवजातिको उच्चतम भलाइका लागि उनीहरुका इच्छा तथा आवश्यकता परिपूति गर्न दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी गर्नु पर्दछ ।

आर्थिक लगानीको बारेमा चर्चा गर्दा अर्थतन्त्रका जुनसुकै क्षेत्रहरु भए पनि कूल ग्राहस्थ उत्पादन (GDP), कूल राष्ट्रिय उत्पादन (GNP) र समग्र अर्थतन्त्र नै लगानीको निर्धारक तत्वहरु हुन्छन् । सार्वजनिक खर्चको आदर्श हिस्सा शिक्षामा खर्च गर्दा त्यसबाट अधिकतम प्रतिफल प्राप्त हुनेगरी गर्नु पर्दछ । शिक्षा क्षेत्र अतिमहत्वपूर्ण भएकाले के कति लगानी गर्ने ? किन गर्ने ? कसरी गर्ने ? जस्ता प्रश्नहरुमा केन्द्रित रहेर साथै समयको माग र परिस्थितिको गाम्भीर्यतालाई ध्यानमा राख्नु पर्दछ ।

नेपालमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (२०५५) ले सरकारी बजेटको १० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गर्नु पर्ने र शिक्षा क्षेत्रको कूल बजेटबाट ५५ प्रतिशत आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षामा खर्च गर्नु पर्दछ भन्ने नियमअनुसार सिद्धान्त राम्रो भए पनि कार्यान्वयन हुन सकेको छैन ।

४.१.२ अध्ययन क्षेत्रको परिचय

विश्वको सर्वोच्चशिखर र भगवान बुद्ध... म भनेर विश्वमा परिचित नेपाल एउटा एशिया महादेशको उत्तरी भौगोलिक खण्डमा पर्ने एक भूपरिवेष्टित देश हो । प्रशासनिक दृष्टिकोणबाट नेपाललाई पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र, मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र, पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र, मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र र सुदुरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र गरी पाँच विकास क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ ।

नेपालको भौगोलिक स्थितिलाई नियाल्दा २६°२२' देखि ३०°२७' उत्तरी अक्षांश र ८०°०४' - ८८°१२' सम्म पूर्वि देशान्तर सम्म फैलिएको छ । यसको जम्मा क्षेत्रफल १४७१८१ वर्ग कि.मी. छ । यसको उत्तरमा चिनको स्वसाशित क्षेत्र तिब्बत पर्दछ भने पूर्व, पश्चिम र दक्षिणमा भारत पर्दछ ।

वि.सं. २०५८ सालको जनगणना अनुसार नेपालको कूल जनसंख्या २,३१,५१,४२३ मध्ये पुरुष १,१५,६३९,२१ र महिला १,१५,८७,५०२ रहेको छ । पुरुषको प्रतिशत ४९.९ छ भने महिलाको प्रतिशत ५०.१ रहेको छ ।

चितवन जिल्ला मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको नारायणी अञ्चल अन्तर्गत पर्ने दक्षिणी भागमा अवस्थित राजनधानिसँग जोड्ने निकटतम र पूर्व पश्चिम राजमार्गको संगमस्थलको रूपमा रहेको छ । चितवन मनोरम दृश्यहरुले भरिएको, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, तालहरु, नदी, गढी जस्ता पर्यटकीय स्थलहरु रहेको एउटा जिल्ला हो ।

यसको भौगोलिक अवस्थिति उत्तरी अक्षांश २७° २१' ४५" देखि २७° ५२'३०" सम्म पूर्वी देशान्तर ८३° ५४'४५" देखि ८४°४८'१५" यसको कूल क्षेत्रफल २३३८.३९ वर्ग कि.मी. छ । समुद्र सतह देखिको उचाइ १४१ मी. देखि १९४५ मी. सम्म छ । यहाँको कूल जनसंख्या ४६८६९९ मध्ये महिला २३६८४२ र पुरुष २३१८५७ रहेका छन् भने जनसंख्या वृद्धिदर २.८१ प्रतिशत रहेको छ । पाँचवटा निर्वाचन क्षेत्र छन् भने १३ वटा इलाकामा वर्गीकरण गरिएको छ । जम्मा ३६ वटा गा.वि.स र २ वटा नगरपालिकाहरु भरतपुर नगरपालिका र रत्ननगर नगरपालिका रहेका छन् । ९ वटा गा.वि.स. पहाडी क्षेत्रमा पर्दछन् ।

कूल साक्षरता प्रतिशत ७१.१ प्रतिशत छ भने पुरुष साक्षरता ७९.३ र महिला ६३ प्रतिशत साक्षर रहेका छन् । सबैभन्दा बढी साक्षरता भएको गा.वि.स. फूलवारी (८१.१५ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कम साक्षरता भएको गा.वि.स. चण्डीभञ्ज्याङ्ग (२७.०३ प्रतिशत) रहेको छ ।

चितवन जिल्लाको सदरमुकाम भरतपुर हो । वि.सं. २०१३ किसिमका जातजातिको बसोवास रहेको छ । वि.सं. २०१३ सालमा राप्ती दुनको कार्यक्रम लागू भएपछि पहाडी जिल्लाबाट मानिसहरु वसाइ सराइ गरी बसोवास गर्न शुरु भएका हुन् । यहाँ विशेष गरी ब्राम्हण, थारु, क्षेत्री, तमाङ्ग, राइ, नेवार, चेपाङ्ग, कामी, सार्की, कुमाल जस्ता जातिहरुको बसोवास रहेको छ । यहाँका मानिसहरुको मुख्य धर्म हिन्दू तथा बौद्ध रहेको छ ।

यस जिल्लामा कूल विद्यालय संख्या ६०२, कूल उच्च मा.वि. संख्या ५६ र कूल क्याम्पस संख्या १९ रहेका छन् । क्याम्पसहरुमा त्रि.वि. आङ्गिक-२, सम्बन्धन प्राप्त ११ र प्राइभेट ६ वटा रहेका छन् । समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिएका विद्यालय संख्या ६८ रहेका छन् । कूल बालविकास केन्द्र ५१० मध्ये समुदायमा आधारित ४८ र विद्यालयमा आधारित ४२ र रहेका छन् । विशेष शिक्षा अन्तर्गत ३ वटा सुस्त श्रवण, ३ वटा सुस्त मनस्थिति र २ वटा दृष्टि विहिन रहेका छन् ।

तालिका १

तहगत विद्यालय विवरण (चितवन जिल्ला)

विद्यालय	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा	कैफियत
प्रा.वि.	248	46	294	

नि.मा.वि.	60	20	80	
मा.वि.	78	94	172	+ id]t
उ.मा.वि. (१-१२)	28	13	41	
उ.मा.वि. (०+२)	-	15	15	+ 2 sfo{qmd i~rfng
जम्मा	414	188	602	

स्रोत : जि.शि.का. (२०६६)को तथ्याङ्क

माथिको तालिका अनुसार चितवन जिल्लामा सञ्चालन भएका कूल विद्यालय स्तरीय शैक्षिक संस्था ६०२ मध्ये सामुदायिक मा.वि. ७८ (१-१२) कक्षा सञ्चालन भएका उ.मा.वि. २८ गरी जम्मा १०६ वटा सञ्चालनमा आएका छन् ।

समयको परिवर्तन संगै मानिसको सोच तथा धारणामा पनि परिवर्तन आएको छ । शिक्षा मानिसको नैसर्गिक आवश्यकता हो । भन्ने कुरालाई मध्यनजर राख्दै प्रारम्भिक बालविकास सहित नेपालमा कूल विद्यालय संख्या १०४४४७ रहेका छन् । ती मध्ये ६५१६ वटा माध्यमिक विद्यालय र १५५६ वटा उ.मा.वि.हरु रहेका छन् । जनचेतना एवम् जनसंख्यामा भएको वृद्धि, यतयात एवम् सञ्चारको विकास आदिले गर्दा शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाहरुको संख्यामा तीव्र वृद्धि आएको छ । हाल नेपालमा ७८४६००० विद्यार्थीहरु विद्यालय स्तरीय शिक्षा हासिल गर्न जान्छन्, ती मध्ये माध्यमिक तहमा ७५३७८ मध्ये छात्रा ३३७५७१ र छात्र ३७७८०७ रहेका छन् ।

तालिका २

शिक्षक दरवन्दी विवरण

तह	दरवन्दी	अनुदानकोटा	म. परियोजना	कैफियत
प्रा.वि.	1645	181	18	
नि.मा.वि.	405	125	-	530
मा.वि.	309	66	-	375

जम्मा	2389	372	18	2761
-------	------	-----	----	------

स्रोत : जि.शि.का. (२०६६)को तथ्याङ्क

माथिको तालिका अनुसार चितवन जिल्लाका विद्यालयहरूमा शिक्षण गर्ने कूल शिक्षक २०६१ मध्ये नि.मा.वि. तहमा अध्ययन गराउने शिक्षकको संख्या ५३० रहेको छ भने मा.वि. तहमा अध्यापन गराउने शिक्षक संख्या ३७५ रहेका छन् ।

तालिका ३

तहगत विद्यार्थी विवरण

तह	सामुदायिक			संस्थागत			कूल जम
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
प्रा.वि.	2843	3075	69194	1282	9936	2275	81952
	6	8		3		9	
नि.मा.वि	1347	1616	29644	5440	4060	9500	39144
	6	8					
मा.वि.	7338	8453	15791	3337	2588	5925	21716
जम्मा	4925	5537	10462	2160	1658	3818	14281
	0	9	9	0	4	4	3

स्रोत : जि.शि.का. (२०६६)को तथ्याङ्क

माथिको तालिकामा चितवन जिल्लाका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरुको तहगत विद्यार्थी विवरण अनुसार प्राथमिक तहमा जम्मा ८१.९५३, नि.मा.वि. तहमा ३९१४४ र मा.वि. तहमा २१७१६ गरी जम्मा १४२८१३ जना विद्यार्थीहरु रहेका छन् । अध्ययनको दायरा भित्र चितवन जिल्ला अन्तर्गत भरतपुर नगरपालिका भित्र पर्ने श्री लक्ष्मी उ.मा.वि. विद्यालय भ.न.पा. ६ लंङ्कू, श्री प्रेमवस्ती उ.मा.वि. भ.न.पा. ७ प्रेमवस्ती र विश्वप्रकाश उ.मा.वि. मंगलपुर -१ रहेका छन् ।

४.१.२.१ लक्ष्मी उ.मा.वि. भ.न.पा.- ६ लंङ्कू

चितवन जिल्ला भरतपुर नगरपालिका अन्तर्गत वडा नं. ६ लंङ्कूमा अवस्थित यस विद्यालय भरतपुर चौविस कोठीदेखि करिब १.५ कि.मी. पश्चिममा पर्दछ । यहाँका शिक्षाप्रेमी तथा समाजसेवीहरुले विद्यालयको महशुस गरी वि.सं. २०२० साल आश्विन ३ गतेबाट जन विद्यार्थीबाट पठन पाठन शुरु गरिएको हो । वि.सं. २०२२ साल असोज ३ गते नारायणी प्राइमरी स्कूल स्थायी स्वीकृति प्राप्त भयो । वि.सं. २०१५ साल मार्ग ३० गते ६ कक्षा सञ्चालन गरी नारायणी मिडिल स्कूल २०२८ साल पौष १

गते स्थायी स्वीकृति प्राप्त गयो । पछि विद्यालयको नाम परिवर्तन गरी लक्ष्मी माध्यमिक विद्यालय राखियो । यस विद्यालयको शैक्षिक अवस्था जिल्ला चर्चा योग्य रहँदै आएको छ । एसं.एल.सी. परीक्षामा उत्कृष्ट नतिजा प्राप्त गर्दै आएको छ । विद्यालयको व्यवस्थापन समिति, विद्यालय प्रशासन, शिक्षक, अभिभावक संघ तथा सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको पहलबाट देवघाट धामका पिठाधिस स्वामी ज्ञानानन्द सरस्वतीजी महाराजको प्रवाकचत्वमा २०६२ साल मार्ग २३ बाट ३० गते सम्म महायज्ञको भागगत महापूराण सप्ताह ज्ञान महायज्ञ सम्पन्न गरी +२ तर्फका करिव रु १,५०,००,०००/- संकलन गरी व्यवस्थापन र शिक्षा संकायका कक्षाहरु सञ्चालन गरिएको छ ।

४.१.२.२ श्री प्रेमवस्ती उ.मा.वि. प्रेमवस्ती

भरतपुर नगरपालिका दक्षिण भ.न.पा. ७ मा अवस्थित विगत ५३ वर्ष देखि अनवरत रुपमा शिक्षाको ज्योति छर्दै आइरहेको छ । वि.सं. २०४० सालदेखि स्तरीय मा.वि. शिक्षा प्रदान गर्दै आइरहेको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट प्रमाणपत्र तह विस्थापित गर्ने लक्ष्य अनुरूप माध्यमिक विद्यालयहरुले +२ का कक्षाहरु संचालन गर्ने नीति अनुरूप यस विद्यालयले उ.मा.शि.प. बाट सम्बन्धन प्राप्त गरी शैक्षिकसत्र २०६२ साल देखि व्यवस्थापन र शिक्षा तर्फका कक्षाहरुलाई +२ उत्तीर्ण गराउन सफल भै सकेको यस विद्यालयले आगामी शैक्षिकसत्र देखिनै B.BS को पठनपाठन सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमको तयारी गरिरहेको छ ।

४.१.२.३ विश्व प्रकाश उ.मा.वि. मंगलपुर चितवन

चितवन जिल्लाको पश्चिम क्षेत्रमा अवस्थित विद्यालयहरु मध्य विश्वप्रकाश उच्च मावि २०१४ सालमा स्व. हरिकुमार श्रेष्ठ लगायतको प्रयासबाट स्थापना गरिएको हो । बढ्दो वावादी तथा शिक्षाको मागको कारण समयानुकूल शिक्षा प्रदान गरी वि.सं. २०२२ सालमा नि.मा.वि. तह २०३४ सालका मा.वि र २०५४ सालमा यस क्षेत्रका शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी गन्यमान्य भद्रभलादमीहरुको संयुक्त प्रयासबाट उ.मा.शि.प बाट सम्बन्धन प्राप्त गरी +२ का कक्षाहरु पनि सञ्चालन गर्न थालियो । विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ तथा स्थानीय शिक्षाप्रेमीहरुको सक्रियतामा वाचन

शिरोमणि पं. नारायणप्रसाद पोखेलको वाचकत्वमा श्रीमद्भागवत तथा धनधान्याचल महायज्ञ मिति २०६० मंसिर १६ देखि २३ गते सम्म सञ्चालन गरियो । उक्त यज्ञको मूल समितिका अध्यक्ष श्री रामकृष्ण घिमिरे हुनुहुन्थ्यो । उक्त यज्ञमा करिव रू ९३०००,०००रकम संकलन गरियो । विद्यालयमा गरिएकोव्यवस्था अनुसार रु २०, ०१, १११ स्व. हरिकुमार श्रेष्ठको परिवारबाट प्राप्त भएको हुँदा उहाँको नामबाट कलेजको नामाकरण करिकुमार स्मारक कलेज प्रस्ताव गरी वी.वी. एस. का कक्षाहरु सञ्चालन गरियो ।

यस अध्ययनमा माथि उल्लेखित गरिएका विद्यालयहरुलाई निम्न अनुसारको कोडिङ गरि अध्ययन गरिन्छ,

कोडिङ A श्री लक्ष्मी उच्चमाध्यामिक विद्यालय भनपा-६ लंकु

कोडिङ B श्री प्रेमवस्ती उच्चमाध्यामिक विद्यालय भनपा-७ प्रेमवस्ती

कोडिङ C विश्वप्रकाश उच्चमाध्यामिक विद्यालय मंगलपुर-१ चितवन

४.१.३ शिक्षामा राष्ट्रिय लगानी

शिक्षामा राष्ट्रिय लगानी गर्नु भनेको राष्ट्रको आर्थिक एवम् सामाजिक रुपान्तरण गर्नु हो । शिक्षाकै माध्यमबाट समाज तथा देशका लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गरी आर्थिक विकासलाई अगाडि बढाउन सकिन्छ । सामाजिक मूल्य मान्यता र संस्कृतिको संरक्षण सम्बर्धन एवम् विकास गर्ने कार्यहरु पनि शिक्षाले गर्दछ । व्यक्तिको आय आर्जन क्षमतालाई वृद्धि गराउने कार्य शिक्षाले गर्दछ सामाजिक रुपान्तरण तथा सकारात्मक विकासका लागि राष्ट्रले आफ्नो कूल राष्ट्रिय शिक्षा बजेटमा करिव २० प्रतिशत लगानी गर्नु पर्दछ । विगत २०६१।०६२ देखि २०६५।०६६ सम्मको कूल राष्ट्रिय बजेटबाट शिक्षा क्षेत्रमा छुट्याइएको उल्लेख गरिन्छ ।

तालिका ४

शैक्षिक बजेट

आ.व	राष्ट्रिय बजेट	शिक्षा बजेट	प्रतिशत
2061÷062	111689900	18059654	16.17

2062÷063	1268851000	21250447	16.75
2063÷064	143912300	23075525	15.99
2064÷065	168995600	28390000	16.8
2065÷066	236015897	390866407	16.56

स्रोत : शिक्षाको वित्तशास्त्र (२०६६)

माथिका तालिकामा आ.व २०६१/०६२ देखि २०६२/०६६ सम्मका कुल बजेट शिक्षा बजेट र राष्ट्रिय बजेटको शिक्षामा छुट्याएको प्रतिशत देखाइएको छ । राष्ट्रिय बजेटको शिक्षामा छुट्याइएका प्रतिशत क्रमशः १६.१७, १६.७५, १५.९९, १६.७५, १६.८ र १६.५६ रहेको छ । शिक्षामा छुट्याइएको राष्ट्रिय बजेटको मात्रामा वृद्धि हुँदै गएता पनि राष्ट्रिय बजेटबाट प्रतिशत गणना गर्दा खासै वृद्धिको मात्र देखिँदैन । आ.व. २०६२/०६३ मा आ.व. २०६३/०६४ मा ०.६७ प्रतिशतले कमी रहेको छ । आ.व. २०६३/०६४ मा भन्दा ०६४/६५ मा ०.८१ प्रतिशतका दरले बढि छ भने आ.व. ०६४/०६५ मा भन्दा ०६५/०६६ मा ०.२४ प्रतिशतका दरले बढेको छ ।

तालिका ५

विद्यार्थी संख्या र उत्तीर्ण प्रतिशत

सालहरु	विद्यार्थी संख्या	उत्तीर्ण प्रतिशत
2062	294216	38.4
2063	347185	66.2
2064	367041	58.6
2065	388522	66.0
2066	427051	64.31

स्रोत : शिक्षाको वित्तशास्त्र (२०६६)

माथिको तालिकामा २०६२ साल देखि ०६६ सालसम्म विद्यार्थी संख्या क्रमश २९४२१६, ३४७१८५, ३६७०४१, ३८८५२२ र ४२६०५१ छ भने उत्तीर्ण प्रतिशत क्रमश: ३८.४, ६६.२, ५८.६, ६६.०, ६४.३१ रहेको छ। २०६२ सालमा ३८ प्रतिशत रहेको नतिजा ०६३ सालमा बढेर ६६.२ प्रतिशत भएको छ। ०६४ सालमा नतिजा घटेर ५८.६ प्रतिशत थियो भने ०६५ सालमा केही वृद्धिभई ६४.२९ प्रतिशत हुन गयो। २०६६ सालमा ९.६ प्रतिशले घट्न गई ६४.३९ प्रतिशत भएको छ।

तालिका ६

छनौट गरिएका विद्यालयहरुको आर्थिक आम्दानी

शैक्षिक वर्ष	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	कूल लगानी/ आम्दानी	कूल पाँच वर्षमा प्राप्त प्रति वर्षको आम्दानी
२०६१÷०६२	८५३२४९६	१२००२०८	१५०४२७२	११२३६९	७.५
६२				७६	Ü
२०६२÷०६३	८४०१७३३	१२६६५२९	१७८८९८४	११४५७२	५८.७१
६३				४६	Ü
२०६३÷०६४	९८७५१६७	१७८१८३४	२०६९७९८	१३७२६७	९.०
६४				९९	
२०६४÷०६५	१३१५५६३३	१५०९५७१	३७६२०१२	१८४२७२	१२.३५
६५				१६	

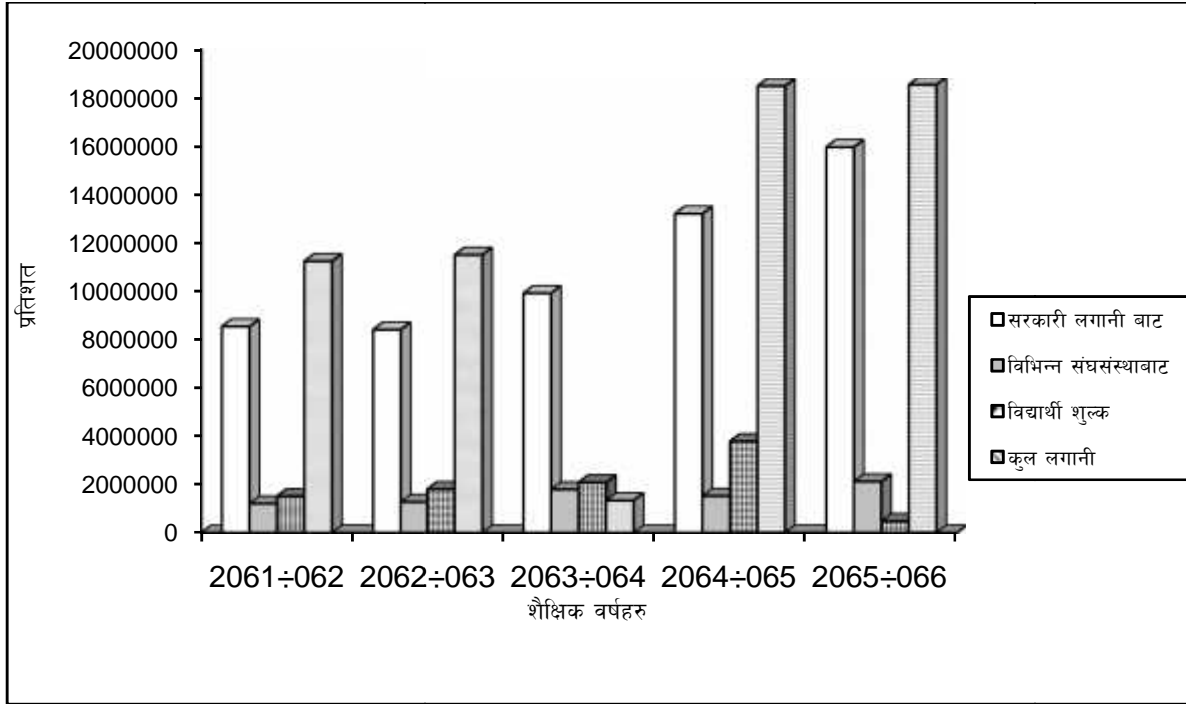
2065÷0 66	15901937	2107160	471957	184810 54	12.4
hDdf cfDbfg L	55866966	7865302	9597023	730292 91	100
cf};t nufgL	11173393. 20	1573060. 40	1919404. 60	173014 66	58.2
k ltzt nufgL	76.5	5.27	6.44		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण (विद्यालय रेकर्ड, २०५६)

माथिको तालिका नं. ६ मा सरकारी माध्यामिक विद्यालयको आर्थिक आम्दानीलाई देखाइएको छ। शैक्षिक वर्ष २०६१ /०६२ मा कुल आम्दानी ११२३६९७६ थियो। जसमध्ये सरकारी लगानी द्वारा प्राप्त आम्दानी रु ८५,३२,४९६ विभिन्न संघ संस्थाहरुद्वारा गरिएको लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी रु १२४०२० र शुल्क मार्फत प्राप्त आम्दानी १५०४२६२ रहेको छ। त्यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६२/०६३, २०६३/०६४, २०६४/०६५, २०६५/०६६ को कूल लगानीलाई क्रमश ११४५७२४६। रु १३२६७९९, रु १८४२७२९६ र १८४८१०५४ रहेको छ। अर्थात प्रतिशतमा पाँच वर्षको क्रमश: ७.५४, ५८.७१, ९.० र १२.३५ र १२.४ रहेको छ। पाँच वर्षको कूल लगानी ७३०२९२९१ देखिन्छ। औसत सरकारी लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी रु १५७३०६०४० र अर्थात ५.७ प्रतिशत शुल्क मार्फत प्राप्त आम्दानी १११७३३९३.२१ अर्थात ७.६५ प्रतिशत हुन आउँछ। पाँच वर्षको कूल आम्दानीबाट प्रत्येक वर्षको आम्दानीलाई हेर्दा शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्म क्रमश: ७.५ प्रतिशत, ५८.७१ प्रतिशत, ९.० प्रतिशत, १२.३५ प्रतिशत र १२.४ प्रतिशत हुन आउँछ।

स्तम्भ चित्र १

विद्यालयका आम्दानीका शिर्षकहरु

माथिको स्तम्भ चित्र नं. एक मा छनौट गरिएका उच्च माध्यमिक विद्यालयहरूको आर्थिक आम्दानीलाई देखाइएको छ । विद्यालयका आम्दानीका स्रोतहरू मध्ये सरकारद्वारा गरिएको लगानी शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ भए ८५,३२,४९६ छ भने शैक्षिक वर्ष २०६२/०६३ मा ८४,०९,७३३ रहेको छ । त्यस पछिका वर्षहरूमा सरकारी लगानी बढी रहेको हुँदा स्तम्भहरू अग्ला देखिएका छन् । विद्यालयहरूको अर्को आम्दानीको स्रोत विभिन्न सामाजिक संघसंस्था तथा गैर सरकारी संस्थाहरू, स्थानीय सहयोगी व्यक्तिहरूको लगानी शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्म क्रमशः रु १२,००,२०८।- रु १२,६६,५२९।- रु १७,८९,८३४।- १५,०९,५७९।- र रु २९,०७,९६० रहेको छ । सोही अनुरूप स्तम्भ पनि सामान्य रूपमा परिवर्तन देखिन्छ । त्यसै गरी विद्यार्थीहरूबाट लिइने शुल्क परीक्षा शुल्क, सहयोग शुल्क अत्यन्तै न्यून रहेको देखिन्छ । शैक्षिक वर्ष २०६१देखि २०६५/०६६ सम्म क्रमशः रु १५,०४,२७२, १७,८८,९८७, २०,६९,७९८,३७६,२०९२ र ४७,९९,५७ रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६४/०६५ सम्म बढेको देखिन्छ भने शैक्षिक वर्ष २०६५/०६६ मा यो घटेको देखिन्छ ।

शैक्षिक वर्ष	tnj vr{	lgdf{) f tyf dd{t vr{	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप खर्च	जम्मा खर्च	कूल पाँचवर्षमा आम्दानीबाट प्रतिवर्ष गरिएको खर्च
२०६१/०६२ प्रतिशत	791586 5	220709 5	267369	95936	16310 3	10649396 16.07
२०६२/०६३ प्रतिशत	902466 3	104917 1	290371	82331	16938 1	10615917 16.02
२०६३/०६४ प्रतिशत	108464 32	145703 2	224751	76575	98617	12703407 19.16
२०६४/०६५ प्रतिशत	11877 539	242873 6	45705 9	122483	11157 4	14997381 22.62
२०६५/०६६ प्रतिशत	141834 07	226387 2	39242 7	160561	30747 6	14334743 26.13
जम्मा खर्च	5384790 6	9405896	163197 7	544887	86015 1	66290817 100
औशत खर्च	1076958 1.2	1881179 .2	326395 .4	108977.4	16720 30.2	13258163.7
प्रतिशत	81.23	17.19	2.46	0.83	1.23	100

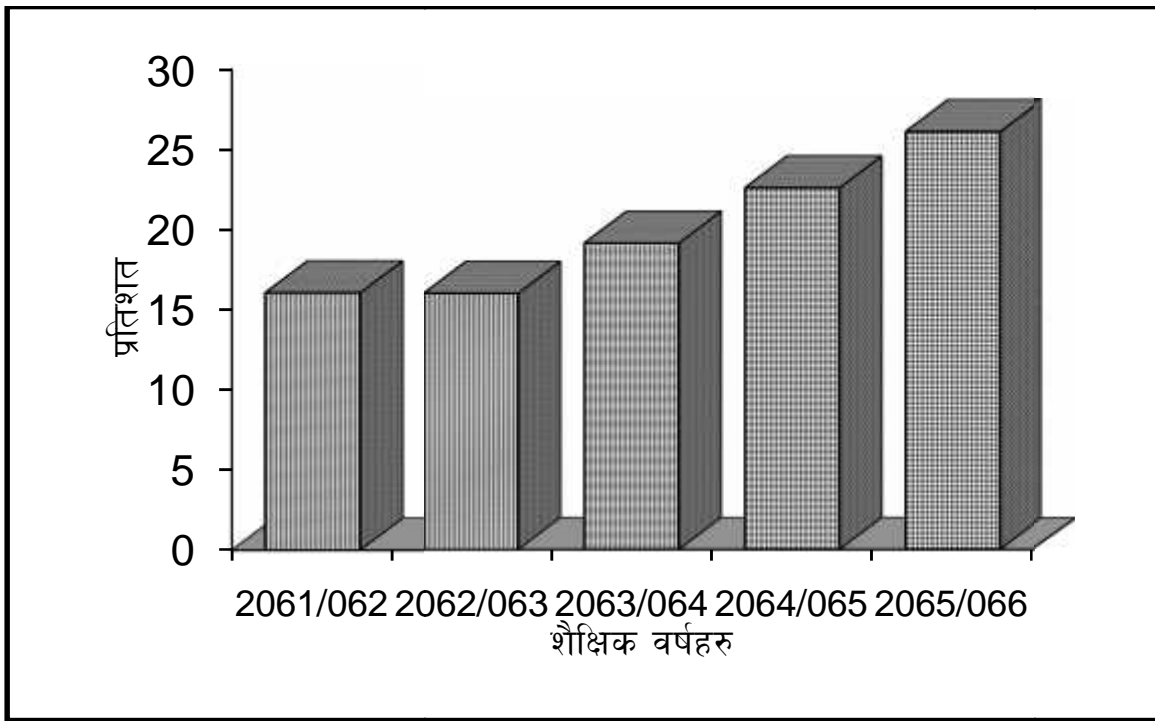
स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६७

माथिको तालिका अनुसार सरकारी उच्चमाध्यमिक विद्यालयहरूले विभिन्न निकायहरूबाट प्राप्त गरेको आम्दानीलाई विद्यालयको आ-आफ्नो आवश्यकता र औचित्य अनुसार प्राथमिकताको आधारमा खर्च गरेको पाइन्छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्मको तथ्यांक हेर्दा औशत तलबमा

८१.२३ प्रतिशत, निर्माण तथा मर्मत संहारमा १७.१९, प्रशासनिक खर्चमा २.४६, अतिरिक्त क्रियाकलापमा ०.८३ र अन्य खर्चमा १.२३ प्रतिशत रहेको छ । सबै भन्दा बढी आम्दानीको अंश शिक्षक कर्मचारीहरूको तलबमा नै भएको छ । त्यसपछि निर्माण तथा मर्मत संहारमा खर्च गरिएको छ । अतिरिक्त क्रियाकलापमा सबै भन्दा न्यून खर्च गरिएको छ । यसलाई तलको वृत्त चित्रमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

स्तम्भ रेखाचित्र २

खर्चको प्रतिशत देखाउने स्तम्भ रेखाचित्र

माथिको स्तम्भ चित्रमा कूल पाँच वर्षको आम्दानीबाट प्रतिवर्ष गरिएको खर्चको प्रतिशत देखाइएको छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ मा १६.०७ प्रतिशत खर्च गरिएको छ, भने शैक्षिक वर्ष २०६२/०६३ मा ०.०५ प्रतिशतले घट्न गएको छ, र स्तम्भ केही छोटो देखिएको छ । त्यस पछिका वर्षमा कर्मशः ३.१४, ३.४६ र ३.५१ प्रतिशतका दरले बढ्दै गएको छ । र स्तम्भ चित्रहरु पनि केही अल्का हुँदै गएका छन् ।

४.१.४ माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत

कुनै पनि उद्योग व्यवसाय, पेशा, कृषि, शिक्षा लगायत जुनसुकै क्षेत्रमा पनि लगानीको मुख्य उद्देश्य निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि गरिएको हुन्छ । लगानी अनुसारको प्रतिफल प्राप्त हुन सक्थो या सकेन भन्ने कुराको लेखा जोखा गर्नु पनि अति आवश्यक छ । कुनै पनि भौतिक तथा अभौतिक वस्तुको उतपादन गरी त्यसको लागत र उपयोगिता बीच तुलना गर्न सकिन्छ । यस्तो तुलनाबाट राम्रो नराम्रो, ठीक बेठीक, उपयुक्त अनुपयुक्त केछ भनि छुट्याउनु सकिन्छ । अन्य भौतिक वस्तुको तुलनामा शिक्षा क्षेत्रमा लाग्ने वास्तविक लागतको गणना गर्न कठिन हुन्छ । लगानीको कुरा गर्दा प्रत्येक विद्यार्थीलाई कापी, किताब, कलम, मसी, पोशाक, खाजा, खोलकूद मनोरञ्जन आदिमा हुने खर्च छुट्टा छुट्टै हुन जान्छ । यी कुरा परिवारको आर्थिक अवस्था अनुसार फरक फरक हुन्छन् यस शीर्षक अन्तर्गत सरकारी माध्यमिक विद्यालयमा गरिएको आर्थिक लगानीहरु, विद्यालयबाट प्राप्त आँकडाको आधारमा प्रति विद्यार्थी लागत कति पर्दो रहेछ भन्ने कुरा तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८

माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत

विद्यालयहरु	A	B	C	औषत लगानी	प्रति विद्यार्थी लागत
सरकारी लगानी	4308270	5501903	6091764	5300645.6 6	5279.52
विद्यार्थी संख्या	995	1013	1004	1014	
कूल लगानी	2166691 7	2010773 3	2452616 7	22100272. 33	22012.2 2
विद्यार्थी संख्या	995	1013	1004	1014	

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

माथिको तालिका नं.८ मा अध्ययनको अन्तिम वर्ष २०६५/०६६मा माध्यमिक विद्यालयहरूमा सरकारी तथा अन्य विभिन्न निकाय तथा शीषर्कहरूबाट गरिएको आर्थिक लगानीको आधारमा प्रति विद्यार्थी लागत गणना गरिएको छ । तालिकामा प्रस्तुत गरिए अनुसार छनौट गरिएका विद्यालयहरूको सरकारी लगानीको औषतलाई कूल विद्यार्थी संख्याले भाग गर्दा प्रति विद्यार्थी लागत ५२७९.५२ रहेको छ । कूल लगानीको औषतलाई विद्यार्थी संख्याले भाग गर्दा २२०१२.२२ प्रति विद्यार्थी लागत हुन आउँदछ । सरकारी लगानीको आधारमा वितरण पक्षलाई हेर्दा औषतमा शिक्षकको तलबमा ८१.२३ प्रतिशत खर्च भएको छ भने सबै भन्दा कम खर्च अतिरिक्त क्रियाकलापमा ०.८३ प्रतिशत भएको छ । प्रति विद्यार्थी कूल लगानी बढी भएको मुख्य कारण विभिन्न संघ संस्था तथा निकायहरूले शिक्षामा गरेको आर्थिक लगानीमा भएको वृद्धिको कारण नै हो ।

४.१. ५ माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीचको तुलनात्मक अध्ययन

मानिसका इच्छा, चाहना तथा आवश्यकताहरू दिन प्रतिदिन बढी रहेका छन् । नयाँ नयाँ ज्ञान, खोजी तथा अन्वेषणबाट लगानीका क्षेत्रहरू पनि फराकिला हुँदै गएका छन् । शिक्षा, स्वास्थ्य सरसफाई, सुरक्षा, मनोरञ्जन सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरू, उद्योग धन्दाहरूको सञ्चालन आदिका लागि पर्याप्त लगानीको आवश्यकता पर्दछ । आर्थिक लगानीको अभावमा कुनै पनि कार्य सञ्चालन गर्न सकिदैन ।

शिक्षा मानिसको नैसर्गिक आवश्यकता हो । शिक्षाले मानिसको चेतनाको स्तरलाई वृद्धि गराउँदछ । शिक्षाबाट नै ज्ञान, सीप तथा धारणा प्राप्त गरी मानिसलाई वातावरणमा समायोजन हुन सहयोग मिल्दछ । आर्थिक तथा सामाजिक रुपान्तरणका लागि शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ ।

यहाँ सरकारी माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ र कक्षा १०) को शैक्षिक उपलब्धिमा आर्थिक लगानीले के कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने सम्बन्धमा चर्चा गरिन्छ । सरकारी माध्यमिक शिक्षामा गरिएको लगानी र माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धिलाई निम्न अनुसारको तालिकाद्वारा उल्लेखित गर्न सकिन्छ ।

तालिका ९

माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि
प्रतिशतमा

z}lIifs jif{x?	आर्थिक लगानी	शैक्षिक उपलब्धि
2061/062	16.07	76.76
2062/063	16.02	82.40
2063/064	19.16	77.24
2064/065	22.62	82.03
2065/066	26.13	85.01

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

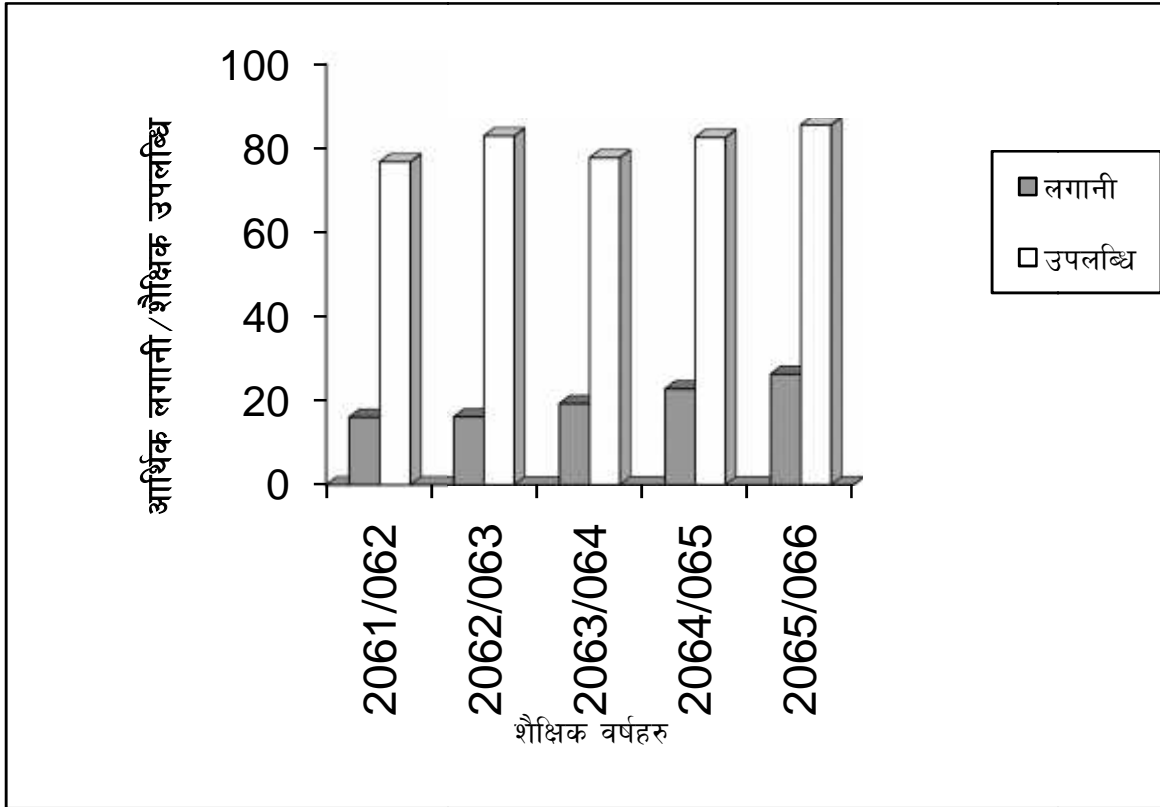
माथिको तालिका ९ मा सरकारी विद्यालयहरूमा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीच तुलना गरिएको छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्म अध्ययनका निमित्त छनोट गरिएका विद्यालयहरूको औषत लगानी प्रति शैक्षिक वर्ष क्रमशः १६.०७, १६.०२, १९.१६, २२.६२ र २६.१३ रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६३/०६४ देखि लगानीको प्रतिशत बढ्दै गैरहेको छ । कक्षा ९ र कक्षा १० औषत शैक्षिक उपलब्धि ने उल्लेखित वर्षहरूमा क्रमशः ७६.७६, ८२.४०, ७७.२४, ८२.०३ र ८५.०१ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ मा ७६.७६ भएको उपलब्धि २०६२/०६३ मा वृद्धि भई ८२.४० प्रतिशत पुगेको छ भने त्यसपछिको वर्षमा घटनगई ७७.२४ प्रतिशत भएको छ ।

लगानीको शैक्षिक उपलब्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्नु पर्दछ । यदि पार्न सकेन भने शैक्षिक योजनाकार तथा कार्यान्वयन कति सचेत भएर कुन परिवेशमा कुन क्षेत्रमा लगानी भयो भन्ने कुरा तर्फ ध्यान दिनु पर्दछ । यसलाई स्तम्भ चित्रमा पनि देखाउन सकिन्छ ।

स्तम्भ रेखाचित्र ३

माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र उपलब्धि(प्रतिशतमा)

माथिको चित्र नं. ३ मा शैक्षिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिलाई देखाइएको छ ? यहाँ आर्थिक लगानीका स्तम्भ वृद्धि हुँदा शैक्षिक उपलब्धिका स्तम्भहरु बढ्न सकेका छैनन् । कुनै वर्ष बढेका छन् भने कुनै वर्ष घटेको पनि पाइन्छ । शैक्षिक वर्ष २०६३/०६४ मा घटेको छ भने २०६४/०६५ मा र २०६५/०६६ मा थोरै बढेको छ ।

४.१.६ माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धि

वर्तमान समयमा नेपालमा प्रचलन रहेको शिक्षाको संरचनामा कक्षा ९ र कक्षा १० लाई माध्यमिक शिक्षा मानिएको छ । उक्तकक्षाहरुमा विद्यार्थी उत्तीर्ण के कस्तो रहेको छ भन्ने तथ्यहरु यस शीर्षक अन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ । +२ तर्फको शिक्षा तथा उच्च शिक्षा हासिल गर्नका निमित्त यस तहको आधार राम्रो हुनु पर्दछ । माध्यमिक तहको शिक्षा स्तरीय भएमा मात्रै एस.एल.सी. परीक्षामा राम्रो नतिजा प्राप्त हुन सक्दछ । यसबाट नै आफूले इच्छा गरेको विषय अध्ययन गर्नका निमित्त ठोका खुल्दछ ।

।

तालिका नं.१० विद्यालय तथा कक्षागत रुपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६१/०६६)

शैक्षिक वर्ष	कक्षा ९					कक्षा १०			दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
२०६१/०६२ प्रतिशत	596	206	239	445 43.0 7	437	17	173	348 5 33. 68	793	1073
२०६२/०६३ प्रतिशत	531	195	236	421 41.2 0	515	19	235	431 6 41. 20	862	1046
२०६३/०६४ प्रतिशत	491	170	160	406 36.1 0	423	18	190	376 6 41. 13	682	914
२०६४/०६५ प्रतिशत	554	182	252	434 42.8 4	459	19	203	397 4 49. 19	554	1013
२०६५/०६६ प्रतिशत	488	185	221	406 40.8 4	506	19	241	439 8 44. 16	845	954
जम्मा	2660	938	1108	2046	2340	949	1042	1991	4037	5000

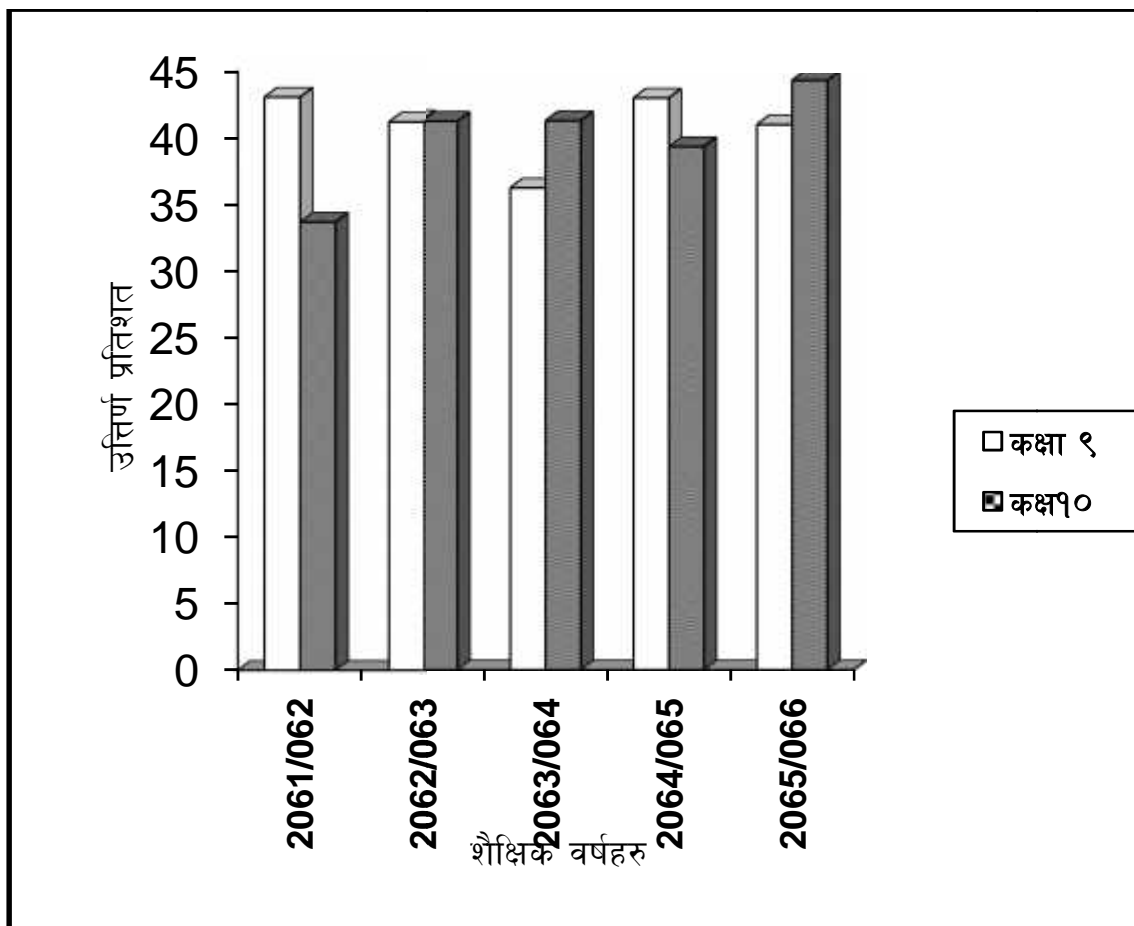
प्रतिशत	53.2	18.7	22.1	0.92	46.8	18.9	20.39	80.	100	
		6	16			8	14	83	74	

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

माथिको तालिका नं.१५ अनुसार माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धिलाई देखाइएको छ । शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्मको शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्दा कक्षा ९ को जम्मा विद्यार्थी संख्या २६० जना अर्थात ५३.२ प्रतिशत मध्ये २११२ जना अर्थात ४०.९२ प्रतिशत उत्तीर्ण भएका छन् । जसमध्ये छात्र संख्या ९३८ अर्थात १८.७५ प्रतिशत र छात्रा ११०८ अर्थात २२.१६ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसै प्रकार कक्षा १० मा जम्मा विद्यार्थी संख्या २३४० अर्थात ४६.८ प्रतिशत मध्ये १९९१ अर्थात ३९.८२ प्रतिशत उत्तीर्ण भएका छन् । जसमध्ये छात्र ९४९ अर्थात १८.९८ प्रतिशत र छात्रा १०४२ अर्थात २०.८४ प्रतिशत उत्तीर्ण भएका छन् । यसैगरी शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्म जम्मा विद्यार्थी संख्या ५००० मध्ये ९६३ अर्थात १९.२६ प्रतिशत असफल भएका छन् ।

स्तम्भ रेखाचित्र ४

कक्षा ९ र कक्षा १० मा विद्यार्थीहरूको उत्तीर्ण प्रतिशत

शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ मा कक्षा ९ को उत्तीर्ण प्रतिशत भन्दा कक्षा १० उत्तीर्ण प्रतिशत कम रहेको छ । अर्थात कक्षा ९ को ४३.०७ प्रतिशत छ भने कक्षा १० ३३.६८ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६२/०६३मा कक्षा ९ तथा कक्षा १० को उत्तीर्ण प्रतिशत बराबर अर्थात ४१.२ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६३/०६४ मा भने कक्षा ९ को ३६.९ प्रतिशत र कक्षा १० को ४१.९३ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक वर्ष २०६४/६५ मा कक्षा ९ को ४२.८४ प्रतिशत र कक्षा १० को ३९.९९ रहेको छ । त्यसै गरी शैक्षिक वर्ष २०६५/०६६ मा कक्षा ९ को ४०.८४ प्रतिशत छ भने कक्षा १० को ४४.९६ प्रतिशत रहेको छ । यसरी छनौट गरिएका विद्यालयहरूको उत्तीर्ण प्रतिशत खासै बढ्न सकेको छैन ।

४.१.७ माध्यमिक शिक्षामा एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि

शिक्षा एक आर्थिक वस्तु भएकाले यसलाई लगानीको रूपमा हेरिन्छ । जुन क्षेत्रमा लगानी गरिएको हुन्छ त्यस क्षेत्रमा प्रतिफलको अपेक्षा गर्नु स्वभाविक हो । प्रतिफल उपलब्धिसँग सम्बन्धित हुन्छ । शैक्षिक उपलब्धि शिक्षा क्षेत्रको एक महत्वपूर्ण सूचक हो । शिक्षामा गरिने हरेक लगानीबाट उच्चतम शैक्षिक

उपलब्धि प्राप्त गर्ने लक्ष राखिएको हुन्छ । शैक्षिक प्रक्रियासँग सम्बन्धित विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक, लगानीकर्ताहरू तथा शिक्षासँग सम्बन्धित र चासो राख्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरूको उपलब्धि तर्फ ध्यान आकर्षित भएको हुन्छ । माध्यमिक तहका अन्य परीक्षाहरूको तुलनामा एस.एल.सी. परीक्षालाई एक महत्वपूर्ण सूचकको रूपमा लिने गरिन्छ । विद्यार्थीहरूले एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि मात्रै आफ्नो रुचि तथा चाहना अनुसारको उच्च शिक्षा हासिल गर्ने अवसर प्राप्त गर्दछन् । अभिभावकहरूले पनि एस.एल.सी. परीक्षालाई विशेष महत्व दिएका हुन्छन् । आफ्नो छोराछोरीहरूलाई अध्ययन गर्ने उचित वातावरण तथा सुविधा उपलब्ध गराएका हुन्छन् । विद्यार्थीहरूले पनि एस.एल.सी. परीक्षालाई फलामेवारको रूपमा लिने हुँदा कडा मिहेनतका साथ अध्ययन गर्दछन् । कुन विद्यालयको उत्तीर्ण प्रतिशत कति छ, विशिष्ट श्रेणी प्रथम श्रेणी तथा अन्य श्रेणीमा कुन कुन विद्यालयमा कति कति विद्यार्थी उत्तीर्ण भए भन्ने कुरामा सबैको ध्यान गएको हुन्छ । यस अध्ययन क्रममा प्र.अ. हरूलाई शोधियको प्रश्नावलीहरूबाट आफ्नो विद्यालयको उपलब्धि प्रति कोही पनि सन्तुष्ट नभएको पाइयो । त्यस्तै विद्यार्थीहरूलाई सामुदायिक विद्यालयमा सम्पूर्ण आर्थिक लगानी सरकारले गर्नुपर्दछ भन्ने कुरामा सहमत भएको पाइयो । यस शीर्षक अन्तर्गत सरकारी, सामुदायिक, माध्यमिक विद्यालयहरूको एस.एल.सी. परीक्षा वा प्रवेशिका परीक्षाको उपलब्धि स्तरलाई विद्यालयले उपलब्ध गराएको शैक्षिक तथ्यांकको आधारबाट शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्मको तथ्यांकलाई आधार मानि प्रस्तुतीकरण गरिएको छ ।

४.१.८ लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीच सह.सम्बन्ध गुणाङ्कको गणना

अध्ययन वा अनुसन्धानको क्रममा तथ्यांकहरूको के कस्तो सम्बन्ध छ भन्ने कुराको विश्लेषण नगरी गणितिय औजार को प्रयोग गर्न सकिन्छ । तथ्यांकलाई उचित किसिमबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्न सकिन्छ । सह-सम्बन्धको गुणाङ्क भनेको कुनै पनि दुई वा दुई भन्दा बढी घटना प्राप्ताङ्क वा चरहरू बीचको सम्बन्धको मात्रा वा प्रकार हो । कुनै पनि दुई वा सो भन्दा बढी प्राप्तांकको सम्बन्धको मात्रालाई सह सम्बन्धको गुणाङ्क भनिन्छ । सह सम्बन्धको गुणांकलाई 'r' अथवा ग्रीक 'p' ले जनाइन्छ । यसको मूल्य +१ र -१ को बीचमा रहन्छ । सह सम्बन्धको गणना गर्दा पूर्ण सकारात्मक सह सम्बन्ध (Perfect Positive Correlation) +१ हो भने पूर्ण नकारात्मक सह सम्बन्ध (Perfect Negative

Correlation) -१ हो । त्यस्तै कुनै सम्बन्ध नदेखिएमा (No Relationship) ० हुन्छ । एउटा चरमा वृद्धि आउँदा अर्को चरमा कमी आउँदछ, भने यस्तो सम्बन्धलाई नकारात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । एउटा चरमा वृद्धि आउँदा अर्को चरमा पनि वृद्धि आउँदछ, भने त्यस्तो चरलाई सकारात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । दुई वटा चरको वा प्राप्ताङ्कको मात्र अध्ययन गरिन्छ, भने यसलाई सरल सह सम्बन्ध भनिन्छ । सह सम्बन्धको गणनाबाट प्राप्त तथ्यांकलाई McIntosh, 1967 द्वारा सह सम्बन्धको व्याख्या निम्नानुसार गरिएको छ ।

सह-सम्बन्धको गुणाङ्क	सह-सम्बन्ध
$0 \leq r \leq \pm 0.20$; Dd	cToGt } sd (Negligible)
$\pm 0.20 \leq r \leq \pm 0.39$; Dd	sd (Low)
$\pm 0.40 \leq r \leq \pm 0.59$; Dd	dWod (Moderate)
$\pm 0.60 \leq r \leq \pm 0.79$; Dd	pQd (Substantial)
$\pm 0.80 \leq r \leq \pm 0.1$; Dd	clt pQd (High)

यस अध्ययनमा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिको सह- सम्बन्ध निकाल्न प्रशिद्ध तथ्यांक शास्त्री Karl Pearson को पद्धतिलाई अपनाईको छ । यस पद्धतिलाई Product Movement Correlation पनि भनिन्छ ।

Karl Pearson's Method

गणनाको सूत्र,
$$r = \frac{N \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{[(N \sum X^2 - (\sum x^2))][N \sum Y^2 - (\sum Y^2)]}}$$

r = आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिको सह-सम्बन्ध

N = आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धिको चरहरू (Variables) को संख्या

X = आर्थिक लगानी

Y = शैक्षिक उपलब्धि

आर्थिक लगानी (x) = १६.०७, १६.०२, १९.१६, २२.६२, २६.१३

शैक्षिक उपलब्धि (y) = ८१.५६, ६१.९६, ६३.७४, ७४.३२, ६८.२०

<u>X</u>	<u>Y</u>	<u>XY</u>	<u>X²</u>
१६.०७	८१.५६	२५८.२४	६६५२.०३
१६.०२	६१.९६	२५६.६४	३८३९.०४
१९.१६	७३.७४	३६७.९०	५४३७.५८
२२.६२	७४.३२	५११.६६	५५२३.४६
२६.१३	६८.२०	६८२.७७	४६५१.२४
	१३१०.६६		
	९९२.५९		
	१४१२.८५		
	१६८१.११		
	१७८२.०६		

X = १००   Y = ३५९.७८   X² = २०७६.४१   Y² = २६१०३.३५   XY = ७१७९.२७

$$r = \frac{N \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{[(N \sum X^2 - (\sum x^2))][N \sum Y^2 - (\sum Y^2)]}}$$

$$= \frac{५x७१७९ = २७-१००x३५९.७८}{[५x२०७६.४१ - (१००)^२] x [५x (२६१०३.३५) (३५९.७८)^२]}$$

$$= \frac{५x७१७९ - १००x३५९.७८}{\sqrt{[५x२०७६.४१ - (१००)^२] x [५x (२६१०३.३५) (३५९.७८)^२]}}$$

$$= \frac{३५८९६.३५ - ३५९७८x}{\sqrt{[५x२०७६.४१ - (१००)^२] x [५x (२६१०३.३५) (३५९.७८)^२]}}$$

$$= \sqrt{\frac{-59.62}{[5352.02] [9075.99]}} = \sqrt{\frac{59.62}{890782.99}}$$

$$= \frac{-59.62}{640.59} = -0.929$$

माथिको सह-सम्बन्ध गणनाको आधारबाट हाम्रो अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई ± 0.00 देखि $+ 0.2$ सम्मको विस्तारमा राख्न सकिन्छ। यस अध्ययनबाट प्राप्त अङ्क -0.929 हो। यो ङ्क नकरात्मक(-) भएकोले आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीच सोभ्रो सम्बन्ध स्थापना हुन सकेको छैन। अर्थात लगानी थप्दा एस.एल.सी उत्तिर्ण प्रतिशत बढ्न सकेको छैन। एउटा वद्दा अर्को अत्यन्तै कम (Negligible) रूपमा घटेको छ।

४.२. माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानीको न्युनताबाट उत्पन्न समस्याहरु :

माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानीको अभावमा उत्पन्न समस्याहरु आर्थिक तथा सामाजीक पूर्वाधारहरुका हरेक क्षेत्रमा आर्थिक लगानीले अत्यन्तै महत्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ। कृषि, उद्योग, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, सुरक्षा, खानोनी, मनोरञ्जन आदी क्षेत्रहरुमा आर्थिक लगानी नभएमा सम्बन्धित क्षेत्रको स्थापना, विकास तथा विस्तार गर्न सकिदैन। शिक्षा क्षेत्र त भन अत्यन्तै महत्वपूर्ण पुर्वाधारमको रूपमा रहेको छ। शिक्षामा लगानी नगरिकन दक्ष जनशक्ती उत्पादन गर्न सकिदैन। जनशक्ति नभई कुनै पनि राष्ट्रको विकास हुन सक्दैन। माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानीको मात्रामा वृद्धि गर्नु पर्दछ। शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्षहरुलाई विद्यालयमा के के समस्या देख्नु भएको छ भने प्रश्न सोध्दा भौतिक सुविधाको अभाव विद्यार्थीहरुमा अनुशासनको कमी, अध्ययनमा लगनशील नरहने कुरा उल्लेख गरियो। अवलोकनबाट पनि उपलब्ध कक्षाकोठा भएर पनि व्यवस्थित पुस्तकालय नभएको, प्रयोगशालामा सामग्रीहरुको अभाव भएको पाइयो। शोधको कममा छनोट गरिएका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु, शिक्षक अभिभावक संघका संयोजकज्यूहरु तथा विद्यार्थीहरुबाट प्राप्त सुझाव निम्न अनुसार रहेका छन्।

- कमजोर भौतिक संरचना
- आर्थिक समस्याले विद्यालय आवश्यक महशुस गरेको कुरा पुरा गर्न नसक्नु
- विद्यार्थीहरू नियमित नहुनु
- अभिभावकहरूले विद्यालय प्रति तथा पठनपाठन प्रति चासो नराख्नु
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपात नमिल्नु
- शिक्षालाई उच्च प्राथमिकता नदिनु
- मूल्याङ्कन र अनुगमनको अभाव
- पर्याप्त विषय शिक्षकको कमी
- व्यवस्थापन समितिको गठनमा बढि राजनिति हुनु
- शिक्षक पेशा बढी आकर्षण नहुनु

४.३ माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानी वृद्धिगर्ने उपायहरू

आर्थिक लगानीको अभावका कारणबाट सामुदायिक विद्यालयहरूका शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्न कठिनाईहरू उत्पन्न भएका छन् । भौतिक सुविधाहरूको अभावबाट शिक्षा प्रभावित भएको छ । निजी विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको चाप बढि छ भने सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरू कम हुदै गएका छन् । विद्यालयहरूलाई सामुदायिक विद्यालयमा सम्पूर्ण आर्थिक लगानी सरकारले गर्नु पर्दछ साथै सहमत भएका पाइयो । कक्षा १० सम्मको शिक्षा निःशुल्क वितरण गरिएको अवस्थामा सम्पूर्ण आर्थिक लगानी सरकारले गर्नु पर्दछ । विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरूका लागि सोधिएको विद्यालयको भौतिक सुविधा वृद्धि गर्न के के उपायहरू गर्नुपर्दछ भन्ने प्रश्नमा सरकारी लगानी वृद्धि गर्नुका साथै जनसहभागीता बढाउनु पर्दछ भन्ने सवाफ प्राप्त भयो । शोधको क्रममा छनोट गरिएका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू, शिक्षक अभिभावक संघका संयोज, विद्यार्थीहरूबाट दर्शायिएका समस्या सामाधानका उपायहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

- शिक्षक दरबन्दि थप गर्नुपर्ने
- भौतिक संरचनाहरू व्यवस्थित गर्नुपर्ने

- आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- अभिभावकहरूलाई आफ्ना बाबु नानी प्रति थप जिम्मेवमर बनाउनुपर्ने
- विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षकको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- मूल्याङ्कन प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने
- विद्यालय निरिक्षण तथा अनुगमनलाई व्यस्थित गर्नुपर्ने
- अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने
- समयको सबैबाट पालना गर्नुपर्ने
- विद्यालय प्रशासन कडा हुनुपर्ने
- आवश्यक मात्रामा कर्मचारी हुनुपर्ने
- विद्यालयप्रति अभिभावको चासो बढनुपर्ने ।

४.३.१ शोधकर्ताले अध्ययनको क्रममा प्राप्त गरेका अन्य तथ्यहरु :

शोधको क्रममा उत्तरदाताहरूबाट माध्यामिक शिक्षाको गुणस्तर बढाउन लार्थ निम्न अनुसारका महत्वपूर्ण सुझावहरु प्राप्त भएका छन् ।

- विद्यार्थी नियमित विद्यालयमा अध्ययन गर्नु आउनु पर्ने ।
- विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको निर्माण बढि राजनीतिककरण गर्न नहुने
- अभिभावकहरूको विद्यालयप्रति चासो एंव सरोकार बढाउनु पर्ने
- योग्य तथा दक्ष व्यक्तिहरूलाई विद्यालयमा सेवागर्न प्रेरित गर्ने आकर्षण थप्नु पर्ने ।
- विद्यालयमा पिछ्छडियका वर्गलाई सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने
- स्थानीय निकायले शिक्षा विकासमा ध्यान दिनु पर्ने
- विद्यार्थीहरूलाई अनुशासनमा राख्न घरगाँउदेखि प्रयास गर्नु पर्ने

- विद्यार्थी आर्कषण बढाउन विद्यालयमा अंग्रेजी माध्यम, लगनशील शिक्षक तथा सरोकारहरुको चासो हुनुपर्ने ।
- भएको उपलब्धिमा सन्तुष्टि नपाइएको ।
- सबै वालवालिका लागि विद्यालयको दायरामा ल्याउन विद्यार्थीहरुमा जनचेतना बढाउनु पर्ने
- विद्यालयमा राजनीतिक हस्तक्षेप हुनु नहुने
- सरकारका महत्वपूर्ण पदमा बसेकाहरुको लगानी निजि क्षेत्रमा मात्रै हुने गरेको
- शिक्षा सबै नागरिकहरुको नैसर्गिक अधिकार भएकोले लगानी बृद्धि गर्नुपर्ने

तालिका ११

एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (

२०६४/०६५)

शैक्षिक वर्ष	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
2061/062	37	36	66	69	-	-	208	255
k ltzt	14.	14.11	25.8	27.			81.56	
	5		8	05				
2062/063	46	51	89	82	1	-	259	418
k ltzt	11.	12.	18.8	19.	0.2		61.96	
	0	2	9	61	3			
2063/064	54	66	59	71	-	-	250	339
k ltzt	15.9	19.	17.4	20.			73.74	

	2	46	0	96				
2064/065	54	48	77	70	-	-	249	335
प्रतिशत	16.	14.	22.9	208			74.32	
	11	32	8	9				
2065/066	43	50	53	72	1	2	221	334
प्रतिशत	13.	15.	16.3	22.	0.3	0.6	68.2	
	27	43	5	22	0	0		
जम्मा	234	251	334	364	2	2	1187	1671
	14.	15.	19.9	21.	0.1	0.1	71.03	100
	0	02	8	78	2	2		

परिच्छेद पाँच प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति

शिक्षा निरन्तर रूपमा चलिरहने प्रकृया हो । शिक्षामा आर्थिक लगानीको मात्रामा वृद्धि नगरी गुणस्तरीय शिक्षाको कल्पना गर्न सकिदैन । विद्यालयहरूको भौतिक सुविधाहरूमा समय अनुकूल वृद्धि नगरी उद्देश्य हासील गर्न सकिदैन । शिक्षण सिकाईलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षकहरू विद्यालय प्रशासन विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, विद्यार्थीहरू तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको ध्यान जानु आवश्यक छ । यस अध्ययनमा छनौट गरिएका ३ वटा सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालयहरूको माध्यमिक तहमा गरिएको आर्थिक लगानी र उपलब्धिको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्दा अध्ययनकर्ताले प्राप्त गरेका मुख्य कुराहरू निम्न अनुसार छन् ।

- माध्यमिक तहमा सरकारको जम्मा लगानी ७६.४ प्रतिशत रहेको पाइयो । विभिन्न संघसंस्था मार्फत गरिएको लगानी ५.२७ र विद्यार्थी शुल्क मार्फत प्राप्त गरिएको लगानी ६.४४ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- विभिन्न दातृसंघ संस्थाहरु तथा निकायहरुबाट गरिएको लगानी ५.२७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यो रकम विद्यालय भवन निर्माण, शौचालय, खेलमैदान निर्माण, विद्यालय वरिपरि पर्खाल, डेक्स बेन्च, कुर्ची निर्माण आदिमा खर्च गरेको पाइयो ।
- शिक्षा ऐन २०२८ तथा संशोधित नियमावली अनुसार विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष हुनका लागि सम्बन्धित विद्यालय तहको शिक्षा हाँसिल गरेको हुनुपर्ने र चितवन जिल्ला सचेत एवम् शिक्षित व्यक्तिहरु बसोवास गर्ने, शैक्षिक क्षेत्रमा चासो राख्ने भएकाले विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा सचेत एवम् शिक्षित व्यक्तिहरुले चासो राख्ने भएकाले विद्यालय व्यवस्थापन समितिले शैक्षिक उन्नतिका लागि नयाँ सोच एवम् योजना ल्याई स्तरउन्नतिका लागि एक आपसमा प्रतिस्पर्धा रहेको पाइयो ।
- माध्यमिक विद्यालयहरुमा शिक्षा ऐन तथा नियमावलीहरुमा व्यवस्थापन गरिए अनुसार शिक्षक, अभिभावक संघ बनेको र यसले विद्यालयको गुणस्तर कायम गर्न, भौतिक सुविधामा वृद्धि ल्याउन अभिभावक र विद्यालय प्र राम्रो सम्बन्ध कायम गर्न विद्यार्थीहरुका उदण्ड क्रियाकलापहरुमा नियन्त्रण गर्न सम वा बैठक बस्ने तथा सोच विचार गर्ने गरेको पाइयो ।
- विद्यालयले विद्यालयको आर्थिक, शैक्षिक तथा व्यवस्थापकीय पक्षहरुमा सुधारका लागि कुनै योजना बनाउने गरेको पाइएन । शिक्षण कार्य परम्परागत रूपमा नै गर्ने, कक्षा कार्य तथा होमओर्कमा बढी ध्यान नदिने, विद्यार्थीहरुको स्तर वृद्धिका लागि नयाँ शोच एवम् गरेर सिकने वातावरण मिलाउन नसकेको पाइयो ।
- आर्थिक लगानी वृद्धि गर्दैमा शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि हुन्छ अर्थात यी दुईका विचमा सिधा सम्बन्ध/सकारात्मक सम्बन्ध (Positive Correlation)नै हुन्छ भन्न नसकिने पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषणको आधारमा निम्न निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

माध्यमिक तहमा सरकारले गरेको आर्थिक लगानी न्यून देखिन्छ । कनिभने सरकारले गरेको लगानी ८१.२३ प्रतिशत शिक्षक कर्मचारीको तलव खर्चमा लागेको छ । प्रशासनिक खर्चमा २४६ प्रतिशत लागेको छ भने अतिरिक्त क्रियाकलपापमा ०.८३ लागेको छ । निर्माण तथा मर्मत खर्चमा १४-१९ प्रतिशत, अन्य खर्चमा १.२९ प्रतिशत लागेको छ ।

- माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि अत्यन्तै न्यून रहेको देखिन्छ । शैक्षिक वर्ष २०६१।०६२ देखि २०६५।०६६ सम्म गरी पाँच वर्षको जम्मा शैक्षिक उपलब्धि हेर्ने हो भने कक्षा उत्तीर्ण गर्ने संख्याका आधारमा कक्षा ९ मा जम्मा २६६० विद्यार्थीहरू मध्ये २०४० अर्थात् ४६.८% उत्तीर्ण भएको देखिन्छ । जसमध्ये छात्र ९३८ अर्थात् १८.७६% र छात्रा ११०८ अर्थात् २२.२६% रहेको पाइन्छ ।
- एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धीको शैक्षिक उपलब्धिलाई हेर्दा शैक्षिक वर्ष २०६१।०६२ देखि २०६५।०६६ सम्म गरी जम्मा पाँच वर्ष सम्मको शैक्षिक उपलब्धिलाई हेर्दा जम्मा सहभागी विद्यार्थीहरू १६७१ मध्ये ११८७ अर्थात् ७१.०३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । जसमध्ये प्रथम श्रेणीको छात्र १४.० प्रतिशत छात्रा १५.०२ प्रतिशत द्वितीय श्रेणीका छात्र १९.९८ प्रतिशत र छात्रा २१.७८ प्रतिशत रहेका छन् । तृतीय श्रेणीमा भने अत्यन्तै कम अर्थात् छात्राको प्रतिशत क्रमशः २,२ प्रतिशत रहेको छ । यो मानाङ्कको आधारमा राष्ट्रिय स्तरको एस.एल.सी.को नतिजा भन्दा राम्रो भए पनि चितवन जस्तो सुगम, यातायत तथा सञ्चारको सुविधा भएको, वैकल्पिक राजधानीका रूपमा चर्चा परिचर्चा पाएको क्षेत्रमा एक शैक्षिक नगरिको रूपमा विकास हुन अझै निरीक्षण तथा अनुगमन हुनु, शैक्षिक समाग्रीको प्रयोगगरी प्रभावकारी शिक्षण गर्नु पर्दछ ।
- हाम्रो समाजका ठूला वर्गहरू आर्थिक रूपमा सम्पन्न, शैक्षिक रूपमा अगाडि रहेका, राजनैतिक पृष्ठभूमि भएका, व्यापारी, उद्योगपति, शिक्षक आदि वर्गका छोराछोरीहरूले सकारी माध्यमिक विद्यालयहरूमा अध्ययन गरेको पाइएन । यसको प्रमुख कारण अनुशासनको कमी, शिक्षकहरूको कम जिम्मेवारी राम्रो व्यवस्थापनको कमी, शैक्षिक उपलब्धि कमी हुनु, अंग्रेजी भाषामा कमजोर हुनु आदि जस्ता कारणहरूले गर्दा नै हो भन्ने पाइयो ।

५.३ सुझावहरू

शिक्षाको समग्र विकासका लागि सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी सम्पूर्ण पक्ष मिलेर अगाडि बढ्नु पर्दछ । सरकारी माध्यमिक तहमा सरकारले गरेको आर्थिक लगानी वृद्धि गराउनु पर्दछ । लगानी वृद्धि गर्दा शिक्षकहरुको तलवमा मात्र केन्द्रित नगरी शैक्षिक स्तर वृद्धिका लागि प्रशासनिक, अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यालय भवन, निर्माण तथा मर्मत जस्ता शीर्षकहरुमा निश्चित रकम छुट्टा छुट्टै रुपमा वृद्धि गर्नु पर्दछ । शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिका लागि लगानी वृद्धि गर्नु मात्र एक उपाय हुन सक्दैन । गरिएको वृद्धि कुन र कस्ता कस्ता क्षेत्रहरुमा खर्च गरिएको छ, त्यसको प्रभावकारीता कस्तो छ भन्ने कुरालाई पनि विचार गर्नु पर्दछ । माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धिको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा प्राप्त सुचना तथा जानकारीहरुको आधारमा निम्न अनुसारका सुझावहरु पेश गरिएको छ ।

५.३.१ नीति निर्माण तहका लागि सुझाव

- सरकारी माध्यमिक विद्यालयहरुमा सरकारी लगानी वृद्धि गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ । लगानी वृद्धि केवल शिक्षकको तलवमा मात्र नगरी अन्य शिक्षण सिकाई कार्यहरु सञ्चालन गर्नका लागि पनि लगानी गर्नुपर्दछ । जस्तै प्रशासनिक खर्च, अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यालय भवन, निर्माण तथा मर्मत आदि जस्ता शीर्षकहरुमा आवश्यकता अनुसार रकम विनियोजन गर्नु पर्दछ ।
- अतिरिक्त क्रियाकलापले विद्यार्थीहरुको शारीरिक तथा मानसिक विकासका लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने भएकाले कूल लगानीको जम्मा ०.८३ प्रतिशत खर्च गरेको पाइयो । जुन अत्यन्तै न्यून प्रतिशत हो । विद्यार्थीहरुको सिर्जनात्मक विकास गर्नका लागि अतिरिक्त क्रियाकलापमा खर्च वृद्धि गर्नु पर्दछ ।
- विभिन्न संघ संस्था तथा निकायबाट शिक्षासँग सरोकार राख्ने व्यक्तिहरुको सहयोगमा वृद्धि ल्याउन तथा विद्यमालय हाम्रो हो, यसको स्थापना, सञ्चालन तथा विकास हामिले गर्नु पर्दछ भन्ने अपनत्वको भावना जगाउनु पर्दछ ।

- माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि न्यून रहेको छ । विद्यार्थीहरूमा पढाइका बारेमा सरकारात्मक धारणाको विकास गराउन विद्यालय प्रशासन, वि.व्य.स. तथा शिक्षक अभिभावक संघले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ ।
- विद्यालयको पाठ्यक्रम पठन पाठन, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था तथा प्रयोग, कक्षा व्यवस्थापन, शिक्षक तथा विद्यार्थी अनुपात, मूल्यांकन प्रक्रिया, सुधारात्मक , निदानात्मक तथा निर्णयात्मक आदिको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट समय समयमा अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नुपर्दछ ।
- नेपालको शिक्षा प्रणाली सैद्धान्तिक छ । यसलाई व्यवहारिक, सीपमूलक तथा आयआर्जन गर्न सक्ने स्वरोजगार सिर्जना गर्न सक्ने बनाउनु पर्ने आवश्यकता छ ।
- विद्यालय शिक्षामा लगानी गरेर पनि त्यसको शैक्षिक उपलब्धि न्यून रहेको अवस्थामा यसको जिम्मेवारी स्वयम् विद्यालयले लिने वा जि.शि.का. ले लिने उक्त कुराको व्यवस्था कानूनी रूपमा नै गर्नुपर्दछ ।
- समुदायमा रहेका सक्षम, पहुँचवाला तथा प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूका छोराछोरीहरूलाई पनि सार्वजनिक विद्यालयमा भर्ना गर्न सरकार तथा विभिन्न निकायहरूले प्रेरित गर्नु पर्दछ । यसो गर्न सकेमा विद्यालयमा सबैको चासो तथा सरोकार बढ्न जान्छ ।
- विद्यालयका विविध पक्षमा गरिएको टिका टिप्पणी सर सल्लाह तथा सुझावहरू उठ्ने हुँदा यीनीहरूले शैक्षिक स्तरमा वृद्धि ल्याउदछन् ।
- शैक्षिक व्यवस्थापन र गुणस्तरमा सुधार ल्याउन शिक्षकहरूलाई तालिम, शैक्षिक संस्थाहरूको सुदृढीकरण निरीक्षण प्रणालिमा सुधार ल्याउन नीति निर्माण तथा उक्त नीतिको सही कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

५.३.२ कार्यसञ्चालन स्तरमा सुझाव

- समाजका प्रतिष्ठित वर्गहरू आर्थिक रूपमा सम्पन्न, शैक्षिक रूपमा योग्य, राजनीतिक रूपमा हैसियत भएका सरकारी ओहोदामा बसेका व्यापारी, उद्योगपतिका छोराछोरीहरूले सरकारी

माध्यमिक विद्यालयमा अध्ययन गरेको पइएन । सरकारी विद्यालयमा अनुशासनको कमी, शिक्षकहरूले उचित ध्यान नदिनु, राम्रो व्यवस्थापन हुन नसक्नु, शैक्षिक उपलब्धिमा कम हुनु आदि जस्ता कारणहरू पाइयो । जसको निराकरणका लागि सबैको ध्यान जानु आवश्यक छ ।

- माध्यमिक विद्यालयहरूमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरू नियमित रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्दछ जसबाट विद्यार्थीहरूको चौतर्फी विकासमा सहयोग मिल्दछ ।
- विद्यालय समुदायको एक महत्वपूर्ण एवम् आदर्श संस्था भएकाले यसले सरोकार वालाहरूको रुचि, चाहना तथा आवश्यकताहरूलाई पनि ध्यान दिनु पर्दछ । विद्यालयले संस्कृतिको हस्तान्तरण र सामाजिक मूल्य र मान्यताको संरक्षण गर्नु पर्दछ ।
- विद्यालयले विद्यार्थीहरूको सञ्चीत अभिलेख तयार गरी समय समयमा अभिभावक वर्गलाई जानकारी गराउनु पर्दछ ।
- अभिभावकहरूले आफ्ना विद्यार्थीहरूको बारेमा समय समयमा विद्यालयमा गई पठन पाठन, कक्षागत गतिविधि, नियमितता तथा अनुशासनका बारेमा शिक्षक तथा शिक्षिकाहरूसँग सोधपुछ गर्नु पर्दछ ।
- सरकारी माध्यमिक विद्यालयहरूमा भौतिक सुविधा तथा स्वच्छ शैक्षिक वातावरण सिर्जना गर्नका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अधिभावकसंघ, विद्यालय प्रशासन मिलेर योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । यसरी कार्यान्वयन गर्ने कार्यक्रमहरू भौतिक सुविधा वृद्धि गर्ने मात्र नभई विद्यार्थीहरूको चौतर्फी विकास गर्ने हुनु पर्दछ ।
- न्यून आर्थिक आम्दानी हुने परिवारका बालबालिकाहरूलाई आदिवासी, जनजाति, दलित, शहिद परिवार, गरिव तथा जेहेन्दारको आधारमा छात्रवृत्ति कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तथा नियम अनुसार लागू गर्नु पर्दछ साथै त्यस्ता विद्यार्थीहरूलाई कोचिङ्ग एवम् ट्युसन निःशुल्क व्यवस्था गराउनु पर्दछ ।
- शिक्षक विद्यार्थी र अभिभावक बीच प्रभावकारी सम्बन्ध एवम् अन्तरक्रिया सञ्चालन गर्नु पर्दछ ।
- निर्धारित कक्षा व्यवस्थापन वा शैक्षिक प्रवन्ध भए नभएको तथ्यलाई निरीक्षण तथा मूल्यङ्कन गर्नु पर्दछ ।

५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

- अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाले माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानीको आभावबाट विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका विद्यालयहरूको समस्याहरूको पहिचान गरी समाधानका उपायहरू पेश गर्नु पर्दछ ।
- माध्यमिक तहमा आर्थिक लगानीमात्र सबै कुरा होइन आर्थिक लगानीका साथै शिक्षण सिकाइका लागि उपयुक्त वातावरणको तयार गरेमा मात्रै शैक्षिक उपलब्धि हासिल हुन सक्ने कुरा सामाजिक अनुसन्धानबाट देखाउनु पर्दछ ।
- यस अध्ययनमा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीचको सह सम्बन्ध -0.929 आएको छ । जसले आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीच सोभो सम्बन्ध नभएको देखाउँदछ । आर्थिक लगानीबाट विद्यालयमा सञ्चालन गरिने समग्र क्रियाकलापहरू कार्यकुशल हुनु आवश्यक छ । शिक्षासँग सम्बन्धित समग्र क्रियाकलापहरूको प्रभावकारीता नभएमा अपेक्षित उद्देश्य हासिल हुन सक्दैन भन्ने कुरा अध्ययन अनुसन्धानबाट देखाउनु पर्दछ ।
- शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, विषयगत उद्देश्य तथा कक्षागत उद्देश्य हासिल गर्नका लागि शिक्षाको नीति निर्माण तह तथा कार्यसञ्चालन तहमा उपयोगी सल्लाह एवम् सुझाव पेश गर्नु पर्दछ ।
- विद्यालयले निर्माण गरेको योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोतहरू प्रयाप्त छन् वा छैनन् नभएमा यसले शैक्षिक स्तर वृद्धिमा कस्तो असर पार्दछ भन्ने कुरा अध्ययन अनुसन्धान बाट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- शैक्षिक लगानी र उत्पादनको लेखा जोखा गरी आवश्यक सुधारका लागि सुझाव पेश गर्नु आवश्यक छ ।
- प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयले सामाजिक लेखा परीक्षण र सम्परीक्षण गर्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ ।
- सबैका लागि समान गुणस्तरको निशुल्क र सर्वसुलभ शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम भौतिक सुविधाको निर्धारण गरी कार्यान्वयन गराउनु पर्दछ ।
- सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूमा गुणस्तर शिक्षाका लागि न्यूनतम आधार तय गर्नुपर्दछ ।

- विभिन्न अनुसन्धानसँग सम्बन्धित संस्थाहरु, नेपाल तथा एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, विज्ञान तथा प्रविधि अनुसन्धान केन्द्र, शिक्षा अनुसन्धान तथा विकास केन्द्रहरुले आर्थिक लगानी समस्या तथा उपलब्धि समबन्धमा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा अनुसन्धान गरी विभिन्न तहका लागि प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु दिनु आवश्यक देखिन्छ ।

- शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

- अनुसूची १

- प्रधानाध्यापकलाई तयार पारिएको अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

- नाम :

ठेगाना :

- विद्यालयको नाम :

- योग्यता :

- शिक्षण अनुभव :

प्रशासनिक अनुभव:

- १. प्र.अ.को रुपमा कहिले देखि कार्यरत हुनुहुन्छ ?

● .....

- २. यस विद्यालयमा आम्दानीका स्रोतहरु के के छन् ?

● .....

- ३. विद्यालयमा प्राप्त हुने आम्दानीका स्रोतहरु प्रयाप्त छन् ?

● .....

- ४. यदि छैनन् भने थप आम्दानीका लागि के के गर्न पर्दछ ?

..... ५.

सरकारी माध्यमिक शिक्षामा गरीने आर्थिक लगानीको दायित्व मुख्य गरेर कसको हो जस्तो लाग्दछ ?

- .....
- ६. यदि सतप्रतिशत आर्थिक लगानी सरकारले गर्नु पर्ने हो भने किन ?
- .....
- ७. विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरु कत्तिको सञ्चालन् हुने गरेका छन् ?
- .....
- ८. अतिरिक्त क्रियाकलापमा विद्यार्थीहरुको सहभागिता कस्तो छ ?
- .....
- ९. शिक्षक संख्या विद्यालयको आवश्यकता अनुसार छ वा छैन ?
- .....
- १०. के तपाईं आफ्नो विद्यालयको एस.एल.सी. परिणामप्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
- .....
- ११. यदि सन्तुष्ट हुनुहुन्न भने सुधारका लागि के के गर्नु पर्ला ?
- .....
- १२. तपाईंको विद्यालयमा भौतिक सुविधाको अवस्था कस्तो छ ?
- .....
- १३. तपाईंको विद्यालयमा भएका खास समस्याहरु के के हुन् ?
- .....
- १४. ती समस्याहरु समाधान गर्न के के गर्नु पर्ला ?
- .....
- १५. सबै बालबालिकाहरुलाई विद्यालयको दायरा भित्र ल्याउन के के उपाय गर्नु पर्ला ?
- .....
- १६. समग्रमा माध्यमिक शिक्षामा देखिने प्रमुख समस्याहरु के के हुन् ?
- .....

● शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

● अनुसूची २

● विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षको लागि अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

● नाम :

ठेगाना :

● विद्यालयको नाम :

योग्यता :

● १) तपाईं यस विद्यालयमा कहिले देखि कार्यरत हुनुहुन्छ ? निर्वाचित/सर्वसम्मत वा कुन रूपमा ?

● .....

● २) शैक्षिक संस्थाको नेतृत्व गर्न पाउँदा कस्तो अनुभव गर्नु भएको छ ?

● .....

● ३) विद्यालयमा के के समस्याहरू देख्नु भएको छ ?

● .....

● ४) विद्यालयमा भौतिक सुविधा वृद्धि गर्न के के उपायहरू अवलम्बन गर्नु भएको छ ?

● .....

● ५) सरकारी विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना घट्नुको कारणहरू के के होलान् ?

● .....

● ६) के तपाईंका बालबालिकाहरू सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् ?

● .....

● ७) सरकारी विद्यालयमा विद्यार्थी आकर्षण बढाउन के के गर्नु पर्ला ?

● .....

● ८) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी मुख्य गरेर कसको हुनपर्दछ भन्ने ठान्नुहुन्छ ?

● .....

- ९) विद्यालय प्रशासन, शिक्षक र अविभाकरूबाट के कस्तो सहयोग प्राप्त भएको छ ?
- .....
- १०. विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठक वर्ष दिनमा समान्यतया कति पटक बस्ने गरेको छ ?
- .....
- ११) विद्यालयको भौतिक सुविधा वृद्धिमा कुनै निर्दिष्ट योजना छ ?
- .....

● शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

● अनूसूची ३

● शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्षको लागि अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

-
- नाम :
- ठेगाना :
- विद्यालयको नाम :
- १) तपाईं यस विद्यालयमा कहिले पदासीन हुनु भएको हो ?
- .....
- २) यस पदमा कार्य गर्दा तपाईंको कार्य अनुभव कस्तो रहेको छ ?
- .....
- ३) विद्यालयमा के के समस्याहरू देख्नु भएको छ ?
- .....
- ४) विद्यालयमा भौतिक सुविधा वृद्धि गर्न के के उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?
- .....
- ५) सरकारी विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना घट्नुको कारणहरू के के होलान् ?
- .....
- ६) के तपाईंका बालबालिकाहरू सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् ?

- .....
- ७) सरकारी विद्यालयमा विद्यार्थी आकर्षण बढाउन के के गर्नु पर्ला ?
- .....
- ८) माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी मुख्य गरेर कसको हुनपर्दछ भन्ने ठान्नुहुन्छ ?
- .....
- ९) विद्यालयप्रति, अविभावकहरूको कस्तो दृष्टिकोण रहेको छ ?
- .....
- १०) शिक्षक अविभावक संघको बैठक वर्ष दिनमा समान्यतया कति पटक बस्ने गरेको छ ?
- .....
- ११) विद्यार्थीहरूमा अनुशासन कायाम गर्न के के गर्नुपर्ला ?
- .....
- १२) विद्यालयको भौतिक सुविधामा वृद्धि गर्न अविभावकहरूको के कस्तो भूमिका रहला ?
- .....
- १३) विद्यार्थीहरूमा अनुशासन कायम गर्न अविभावकहरूको के भूमिका रहन्छ ?

● शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

● अनूसूची ४

● विद्यार्थीहरुको लागि प्रश्नावली

● नाम :

कक्षा :

रोल नं.

●

● १) तपाईं नियमित रूपमा विद्यालय जानु हुन्छ ?

● क) जान्छु

ख) जादिन

● २) विद्यार्थीहरुलाई आवश्यक पर्ने भौतिक सुविधा तपाईंको विद्यालयमा प्रयाप्त मात्रामा छन् ?

● क) छन्

ख) छैनन्

● ३) पठनपाठन नियमित हुन्छ ?

● क) हुन्छ

ख) हुदैन

● ४) विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरु नियमित सञ्चालन हुन्छन् ?

● क) सञ्चालन हुन्छन्

ख) सञ्चालन हुदैनन्

● ५) तपाईंको विचारमा सामुदायिक विद्यालयमा भर्नादर वृद्धि गर्न के के गर्नुपर्छ ?

● क) .....

ख) .....

● ग) .....

घ) .....

● ६) सामुदायिक विद्यालयमा सम्पूर्ण आर्थिक लगानी सरकारले गर्नु पर्दछ भन्ने कुरामा सहमत हुनुहुन्छ ?

● क) सहमत छु

ख) सहमत छैन

● ७) विद्यार्थीहरुलाई अनुशासनमा राख्न विद्यालय प्रशासनले अपनायमा उपायहरु पर्याप्त छन् वा छैनन् ?

● क) छन्

ख) छैनन्

● ८) विद्यालयले संचालन गरेका अतिरिक्त क्रियाकलापहरुमा कतिको भाग लिनुहुन्छ ?

- क) सधै लिनछु
- ख) कहिले काँहि लिनछु
- ग) भाग लिदिन

- ९) तपाईंको विद्यालयहरुमा भएका खास समस्याहरु के के हुन् ?

● .....

- १०) विद्यार्थी आकर्षण बढाउन सामुदायिक विद्यालयहरुले के के गर्नुपर्ला ?

● .....

- शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

- अनूसूची ५

- विद्यालय प्रशासनका लागि प्रश्नावली

- १) विद्यालयको स्थापना कहिले भएको हो ?

● .....

- २) माध्यमिक तहमा कति जना शिक्षक हुनुहुन्छ

● .....

- ३) तपाईंको विद्यालयमा शिक्षकहरुको अवस्था कस्तो छ ?

● .....

●

तल्लिम प्राप्त		साधारण		जम्मा	स्थायी		अस्थायी दरवन्दी		जम्मा
शिक्षक	शिक्षिका	शिक्षक	शिक्षिका		शिक्षक	शिक्षिका	शिक्षक	शिक्षिका	

- ४) अहिले माध्यमिक तहमा कति विद्यार्थीहरु छन् ?

कक्षा	९	१०	जम्मा
छात्र			
छात्रा			
जम्मा			

●

- ५) शैक्षिक वर्ष २०६१ / ०६२देखि २०६५ / ०६६ सम्ममा माध्यमिक तहको प्रत्येक कक्षामा विद्यार्थीहरुको उत्तीर्ण दर (संख्यामा) कति छ ?

शैक्षिक	कक्षा ९	जम्मा	कक्षा १०	जम्मा	जम्मा

	छात्र	छात्रा		छात्र	छात्रा		
२०६१/०६२							
२०६२/०६३							
२०६३/०६४							
२०६४/०६५							
२०६५/०६६							

- ६) विद्यालयको आम्दानी कहाँबाट कति -कति हुन्छ ?

शैक्षिक वर्ष	सरकारी अनुदान	विद्यार्थी शुल्क	अन्य स्रोत	जम्मा
२०६१/०६२				
२०६२/०६३				
२०६३/०६४				
२०६४/०६५				
२०६५/०६६				

- ७) प्राप्त आम्दानी रकमबाट कुन-कुन क्षेत्रमा कति-कति खर्च गर्नुहुन्छ ?

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य
२०६१/०६२					
२०६२/०६३					
२०६३/०६४					
२०६४/०६५					
२०६५/०६६					

- ८) शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्मको प्रवेशिका परीक्षामा विद्यार्थीको उत्तीर्ण दर कस्तो रहको छ ?

शैक्षिक वर्ष	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी विद्यार्थी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
२०६१/०६२								
२०६२/०६३								
२०६३/०६४								
२०६४/०६५								

२०६५/०६६								
----------	--	--	--	--	--	--	--	--

-
- ९) शैक्षिक वर्ष २०६१ / ०६२ देखि २०६५/२०६६ सम्मको विद्यार्थीहरूले कक्षा दोह्याउँने, कक्षा उत्तीर्ण हुने र कक्षा छाड्ने दर कस्तो छ ?
-
-

शैक्षिक वर्ष	कक्षा ९				कक्षा १०				जम्मा
	दाहोच्याउने	उत्तीर्ण हुने	छाड्ने	जम्मा	दाहोच्याउने	उत्तीर्ण हुने	छाड्ने	जम्मा	
२०६१/०६२									
२०६२/०६३									
२०६३/०६४									
२०६४/०६५									
२०६५/०६६									

-
-
-
-
-
-
- १०) शैक्षिक वर्ष २०६१/०६२ देखि २०६५/०६६ सम्म विद्यार्थी भर्ना दर कस्ता छ ?
-

शैक्षिक वर्ष	कक्षा ९					कक्षा १०					जम्मा विद्यार्थी संख्य
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
२०६१/०६२											
२०६२/०६३											
२०६३/०६४											
२०६४/०६५											
२०६५/०६६											

-
- ११) शैक्षिक वर्ष २०६०/०६१ मा विद्यार्थीहरूको कक्षा उत्तीर्ण हुने, कक्षा दोह्याउँने र कक्षा छाड्ने दर कस्तो छ ?
-

कक्षा	उत्तीर्णदर			दोहोच्याउँने दर			छाड्नेदर			जम्मा
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	

९										
१०										

-
- १२) विद्यालयको जग्गा जमीन कति छ ?
- .....
- १३) विद्यालय भवन कतिवटा छन् ?
- .....
- १४) कक्षाकोठा जम्मा कति छन् ?
- .....
- १५) शिक्षक कोठा कति छन् ?
- .....
- १६) शौचालय कति वटा छन् ?
- .....
-
-
-
-
-

● शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

● अनुसूचि ६

● अवलोकन फारम

●

● कोड नं.:

विद्यालयको नाम र ठेगाना :

●

● विद्यालयको भौतिक अवस्था :

●

क्र स	विवरण	स्थिति			
		छ			छैन
		राम्रो	औषत	निम्न	
१	विद्यालय कम्पाउण्ड				
२	खेल मैदान				
३	पुस्तकालय				
४	प्रयोगशाला सामग्री				
५	भवन तथा कक्षाकोठा				
६	फर्निचर				
७	शौचालय - छात्र (छात्रा)				
८	खानेपानी				
९	ताप प्रकाशको व्यवस्था				
१०	शैक्षिक सामग्री				
११	बिजुली बत्ती				
१२	प्राथमिक उपचार सामग्री				
१३	आवासको व्यवस्था				
१४	शिक्षकले प्रयोग गर्ने सामग्री				
१५	कालोपाटी				
१६	कार्पेट / चकटी व्यवस्था				
१७	सरसफाई / सजावट				
१८	आवश्यक औजारहरु				
१९	कम्प्यूटर				
२०	अभिलेख व्यवस्थापन				

●

- शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

- अनुसूचि ७

-

- तालिका १

- सरकारी माध्यामिक विद्यालयहरुको आर्थिक आम्दानी २०६१ /०६२

-

विद्यालय	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	जम्मा लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी
A	2758023	2,95,000	452935	3505958
B	3155990	-	661293	3817283
C	2618483	9,05,208	435044	3958735
जम्मा	8532496	12,00,208	1504262	11281976

-

- तालिका २

- सरकारी माध्यामिक विद्यालयका आर्थिक आम्दानी २०६२/०६३

-

विद्यालय	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	जम्मा लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी
A	2778633	285784	201784	3266204
B	3099155	-	1179945	4279100

C	2523945	980745	407255	3911945
जम्मा	8401733	1266529	1788984	11457246

•

• तालिका ३

• सरकारी माध्यामिक विद्यालयमा आर्थिक आम्दानी ०६३/०६४

विद्यालय	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	जम्मा लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी
A	3015151	576051	324625	3915827
B	3754195	-	1399440	5153643
C	2805821	1205783	345725	4357329
जम्मा	9575167	1781834	2069798	13426799

• तालिका ४

• माध्यामिक विद्यालयमा आर्थिक आम्दानी २०६४/०६५

विद्यालय	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	जम्मा लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी
A	3643958	606869	830690	5081517
B	4805833	-	2539482	7345315
C	4705042	903702	3.91840	6007305
जम्मा	13155633	1509571	3762012	18434207

• तालिका ५

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक आम्दानी २०६५/०६६

विद्यालय	सरकारी लगानीबाट प्राप्त भएको आम्दानी	विभिन्न संघ संस्थाहरु मार्फत् गरिएको लगानीबाट प्राप्त आम्दानी	विद्यार्थी शुल्क मार्फत् प्राप्त आम्दानी	जम्मा लगानीद्वारा प्राप्त आम्दानी
A	4308270	721808	867340	5897414
B	5501903	-	3443180	8945083
C	6091764	1385352	409050	7886166
जम्मा	15901937	2106160	4719570	22728663

• शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

• अनुसूचि ८

• तालिका १

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी २०६१।०६२

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य	जम्मा
A	2371,423	10,92,535	27000	15,000	6000	3505958
B	2633824	314560	75369	70566	66746	3184676
C	2910618	800000	171000	10371	66746	3958735
जम्मा	7915865	2207095	267369	95936	163103	10649396

• तालिका २

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी २०६२।०६३

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य	जम्मा
A	2846490	362661	25000	1650	15000	3266201
B	2838295	534510	86371	56340	30357	3605813
C	3338938	152000	179000	9941	64024	3743903
जम्मा	9024663	1049171	290371	82331	169381	10615917

•

• तालिका ३

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी २०६३।०६४

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य	जम्मा
A	3453321	401672	27834	16000	17000	3915827
B	3283678	905360	96372	55373	69005	4409788
C	4109433	150000	100545	5202	12612	4377792
जम्मा	10846432	1457032	224751	76575	98617	12703407

• तालिका ४

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी २०६४।०६५

•

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य	जम्मा
A	4014719	1003086	27712	20000	16000	5081517
B	3536420	125640	99347	92483	89436	3943326

C	4326400	1300000	330000	10000	6138	5972538
जम्मा	11877539	2428736	457059	122483	111574	14997381

•

• तालिका ५

• माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी २०६५/०६६

•

शैक्षिक वर्ष	तलब	भौतिक सुविधा	प्रशासनिक खर्च	अतिरिक्त क्रियाकलाप	अन्य	जम्मा
A	4780922	1038492	33000	25000	20000	5897414
B	4199692	225380	119021	123561	296476	4964130
C	5202793	1000000	240406	19000	1000	6473199
hDdf	14183407	2263872	392427	160561	307476	14334743

• स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६७

• शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

• अनुसूचि ९

•

• तालिका १

• एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६१/०६२)

•

विद्यालय	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
A	10	14	22	24	-	-	70	81

B	12	3	20	18	-	-	53	67
C	15	19	24	27	-	-	85	107
जम्मा	37	36	66	69	-	-	208	255

•

• तालिका २

• एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६२/०६३)

•

विद्यालय	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
A	15	16	24	25	-	-	80	107
B	17	20	23	21	-	-	81	120
C	14	15	32	36	1	-	98	191
जम्मा	46	51	89	82	1	-	259	418

•

•

•

•

• तालिका ३

• स.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६३/०६४)

•

विद्यालय	सफल श्रेणी			जम्मा सहभागी
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	

	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	जम्मा उत्तीर्ण संख्या	संख्या
द	दट	दढ	दघ	दघ	(	(	ज्ञपज्ञ	ज्ञज्ञद
घ	ज्ञघ	दद	ज्ञज्ञ	दद	(	(	ठण	डज्ञ
ञ	ज्ञछ	ज्ञछ	दछ	दद	(	(	ठढ	ज्ञदद
जम्मा	छद	टट	छढ	ठज्ञ	(	(	दछण	घघढ

•

• तालिका ४

- एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६४/०६५)

•

विद्यालय	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
A	14	13	35	38	-	-	100	136
B	25	20	27	18	-	-	90	95
C	15	15	15	14	-	-	69	104
जम्मा	54	48	77	70	-	-	249	335

•

•

•

•

•

•

•

• तालिका ५

- एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६५/०६६)

•

विद्यालय	सफल श्रेणी						जम्मा उत्तीर्ण संख्या	जम्मा सहभागी संख्या
	प्रथम		द्वितीय		तृतीय			
	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा		
A	16	19	18	30	-	-	82	128
B	13	21	11	17	-	-	62	74
C	14	10	24	25	1	2	76	122
जम्मा	43	50	53	72	1	2	221	334

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

•

-
-
-
-

- शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

- अनुसूचि १०

- तालिका १

- विद्यालय तथा कक्षागत रुपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६१।०६२)

-

विद्यालय	कक्षा ९				कक्षा १०			दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या	
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
A	171	65	89	15 4	112	46	54	100	288	323
B	180	68	76	14 4	178	68	76	144	288	358
C	245	73	74	14 7	147	61	43	104	251	392
जम्मा	596	206	239	445	437	17 5	173	348	793	1073

-

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

- तालिका २

- विद्यालय तथा कक्षागत रुपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६२।०६३)

विद्यालय	कक्षा ९				कक्षा १०				दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
A	155	68	73	14	115	46	56	102	217	270
B	165	56	81	13	196	56	81	137	274	361
C	211	71	82	14	204	94	98	192	345	415
जम्मा	531	195	236	421	515	19	235	431	862	1046

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

● तालिका ३

- विद्यालय तथा कक्षागत रूपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६३।०६४)

विद्यालय	कक्षा ९				कक्षा १०				दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
A	175	73	85	15	117	49	55	104	221	292

B	160	43	84	12 7	154	68	60	128	255	314
C	156	54	67	12 1	152	69	75	144	265	308
जम्मा	491	170	160	406	423	18 6	190	376	682	914

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

• तालिका ४

• विद्यालय तथा कक्षागत रूपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६४।०६६५)

विद्यालय	कक्षा ९				कक्षा १०				दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
A	150	59	81	14 0	162	79	70	149	312	
B	210	77	88	16 5	171	69	75	144	312	
C	194	46	83	12 9	126	46	58	104	233	
जम्मा	554	182	252	434	459	19 4	203	397	554	

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

• तालिका ५

- विद्यालय तथा कक्षागत रूपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६५।०६६)

विद्यालय	कक्षा ९				कक्षा १०				दुवै कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	कक्षाको जम्मा विद्यार्थी संख्या
	जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या			जम्मा विद्यार्थी संख्या	जम्मा उत्तीर्ण संख्या				
		छात्र	छात्रा	जम्मा		छात्र	छात्रा	जम्मा		
A	142	61	71	13 2	163	66	84	150	282	305
B	152	57	73	13 0	206	87	80	167	297	358
C	194	67	77	14 4	137	45	77	122	266	331
जम्मा	488	185	221	406	506	19 8	241	439	845	954

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क

सन्दर्भग्रन्थहरू

आर्थिक सर्वेक्षण (२०६४/२०६५), नेपाल सरकार तथा अर्थ मन्त्रालय ।

अधिकारि विष्णुप्रसाद (२०६०), नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरूको संग्रह, वागवजार काठमाण्डौं
: आशिष पुस्तक भण्डार ।

अग्रवाल, गोविन्दराम र प्रधान वीना (१९७४), मोविलाइजेसन अफ रोसोसेज अफ फाइनासिङ्ग अफ
हाइयर एजुकेशन नेपाल, काठमाण्डौ ।

एजुकेशन इन्फोरमेशन, ए गिम्स (२००९) मिनिष्ट्री अफ एजुकेशन ।

एट ए ग्रेलेन्स (२००९), स्कूल लेभर एजुकेशन स्टार्टिक्स अफ नेपाल, नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

काफ्ले, गौडेल र अधिकारी शिक्षाको वित्तशास्त्र, सनलाइट पब्लिकेशन २०६६ काठमाडौं ।

काफ्ले बासुदेव र अन्य (२०६७), शिक्षाको वित्तशास्त्र, किर्तिपुर काठमाण्डौं: सनलाइट पब्लिकेशन ।

खनाल र आचार्य, शिक्षाको वित्तीय अर्थशास्त्र, मकालु प्रकाशन गृह, २०६३, डिल्लीबजार ।

कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०५९) शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार,
भोटाहिटी काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

खनाल, पेशल (२०६०), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति, किर्तिपुर काठमाण्डौं : सनलाइट विद्यार्थी पुस्तक परल ।

खनाल मुकुन्दमणी, आचार्य सुशन (२०६३) शिक्षाको वित्तीय अर्थशास्त्र, काठमाण्डौं : मकालु प्रकाशन ।

खनाल मुकुन्दमणी, शिक्षक शिक्षा, शैक्षिक विकास केन्द्र, समनोठिमि भक्तपुर, वि.स. २०६१।

खनाल श्री प्रसाद, मुडवरी नवराज, शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति जुनियर पब्लिसर एण्ड डिष्ट्रिब्युटर प्रा.ली,
काठमाण्डौ, २०६३ ।

दाहाल माधव (२००२), डिटरमिनान्ट अफ नेप्लिज पब्लिक एक्सपिन्डीचर वन एजुकेशन इकोनमिक्स,
जर्नल अफ डिभलपमेन्ट इस्यू पाटन पलिटफल क्याम्पस ।

नेपालको विद्यालय स्तरीय शैक्षिक तथ्यांक (२०६५), नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय सानोठिमी भक्तपुर ।

लैङ्गिक समविकास शिक्षा (२०६६) असार ।

शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको प्रतिवेदन (२०६४/२०६५) शिक्षा विभाग सानोठिमी, भक्तपुर ।
सापकोटा, रमाकान्त (२०६१), समुदायमा विद्यालयको हस्तान्तरण कतिठिक कति
बेठिक, अप्रकाशित सेमिनार पेपर काठमाण्डौ ।

शिक्षा ऐन (२०२८) शिक्षा नियमावली । (तेस्रो संसोधन २०६२)

शैक्षिक समाचार (२०६६) चितवनको समाचार बुलेटिन, जिल्ला शिक्षा कार्यालय चितवन ।

हर्विन्सन एण्ड मायर्स (१९६८), रिडिङ्ग इन द इकोनमिक्स अफ एजुकेसन, फ्रिन्टिज इन फ्रान्स एसएचइ

।

ज्ञवाली मोहन शैक्षिक विकास केन्द्र बुलेटिन २०६० ।